

Dohnányi és a Filharmóniai Társaság Az elnökkarnagy első éveinek sajtórepciójáról

„A laikus nem tudja megkülönböztetni egy zenekari produkció sikerénél, hogy [az] a zenekar vagy a karmester érdeme-e. Ha egy zenekar nem akarja magát alávetni dirigensének, akkor vagy rosszul sikerült az előadás, vagy pedig megkezdődik egy szörnyű viaskodás a karmester és a zenekar között, amely a karmester győzelmével végződik, ha valóban szuggesztív és olyan ellenállhatatlanul tehetséges, hogy a zenészek, anélkül, hogy észrevennék, fokról fokra jobban a pálcája parancsoló mozdulatainak hipnózisa alá kerülnek. Néha maga se tehet róla a zenekar, hogy kifejlődik benne egy lelki ellenállás a dirigenssel szemben... A legnagyobb muzsikusi diadal: egy ilyen zenekarból a teljes odaadást kicsikarni.”¹

Eképpen nyilatkozott a karmesterségről Dohnányi Ernő 1942-ben, amikor már 23. éve vezette Magyarország legrégebben, 1853 óta működő szimfonikus zenekarát, a Filharmóniai Társaság együttesét. Jelen áttekintés mégsem Dohnányi karmesterségről és dirigensi tapasztalatairól szóló nyilatkozataira, hanem a karmester Dohnányi sajtórepciójára fókuszál, azon belül is elnökkarnagyi működése korai időszakának megítélését helyezi a középpontba. A zeneszerző dirigensi tevékenységével ugyanis a Dohnányi-kutatás – hozzátehetjük: a zeneszerző életművét feldolgozó tudományos munka jelenlegi fázisát tekintve érthető módon – mindeddig még nem foglalkozott.

Dohnányi magyarországi működése és azon belül is a Filharmóniai Társaság zenekarának élén eltöltött évek alaposabb vizsgálata a kutatás aktuális feladatának tekinthető. Ez a pozíció volt ugyanis a leghosszabb és egyben legmeghatározóbb a zeneszerző magyarországi pályáján, hiszen 1919-től egészen emigrációjáig, 1944-ig vezette a nagy múltú zenekart. Ezirányú tevékenységének feltérképezésekor ugyanakkor nyilvánvalóan kitűnik, hogy Dohnányi nem csupán hivatalból teljesítette állását, hanem odaadással irányította a zenekart, külföldi koncertturnékra vitte őket, egyszerűen: Dohnányi szerette együttesét. A zeneszerző szerteágazó magyarországi tisztségeinek,

¹ SZÁNTHÓ Dénes: „Beszélgetés Dohnányi Ernővel”, *Magyar Nemzet* 5/55 (1942. március 8.), 10. Gyűjteményes kiadását lásd: DOHNÁNYI Ernő: *Válogatott írások és nyilatkozatok*, vál., kiad., jegyz. Kusz Veronika (Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2020), 422–427.

köztük pedig elnökkarnagyi pozíciójának vizsgálata Dohnányi pályájának későbbi alakulását – emigrációját és a háborús bűnösség vádjainak okait – is új megvilágításba helyezheti. Dohnányi karmesteri működésének és recepciójának áttekintése azért is tekinthető megkerülhetetlennek, mert ahogy arra Kusz Veronikának a zeneszerző politikai ügyével foglalkozó kutatásai is rámutattak, a politikai támadások során a háborús bűnösséggel megvádolt zeneszerző dirigensi képességeit és szerepvállalását is élesen kritizálták.²

Kifejezetten a karmester Dohnányi tevékenységével elsőként Breuer János foglalkozott. A „Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene” című, konferencia-előadásból született 2001-es írásában Breuer nem csupán összefoglalja a legfontosabb információkat Dohnányi karmesteri tevékenységéről, de rávilágít a komponista dirigensi pályafutásának kezdeti nehézségeire is.³ Ugyan Breuer előadása és dolgozata nem sokkal az intézményes keretek között megindult Dohnányi-kutatás előtt keletkezett, a 2002-ben létrejött Dohnányi Archívum tudományos munkájának legújabb eredményeit közreadó – és ugyanettől az évtől megjelenő – *Dohnányi Évkönyvek* tanulmányai és forrásközreadásai sem fordítottak figyelmet a zeneszerző karmesteri tevékenységére és filharmóniai működésére. Kivételnek tekinthető Sávoly Tamás négyrészes cikksorozata, mely a rádiós hetilapok alapján dolgozza fel a Dohnányi működésével kapcsolatos dokumentumokat – a szerző által vizsgált 1925 és 1936 közötti időszakban Dohnányi karmesterként több ízben is szerepelt filharmonikusaival a Magyar Rádióban.⁴ A zeneszerző életének utolsó évtizedéről – bár ez az időszak nem tekinthető meghatározónak a zeneszerző karmesteri pályafutásában –, Kusz Veronika Dohnányi Egyesült Államokban töltött, a zeneszerző utolsó életperiódusáról szóló monográfiájában összegzi az előadóművész Dohnányi amerikai dirigensi fellépéseit és ottani repertoárját: ez számos ponton gazdagítja a karmester Dohnányival kapcsolatos ismeretanyagunkat.⁵

² Kusz Veronika: „Dohnányi megvádolása a magyarországi és külföldi magyar nyelvű sajtóban 1945 és 1948 között”, *Magyar Zene* 58/3 (2020. augusztus), 318–335.

³ BREUER János: „Az elnökkarnagy. Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene”, *Magyar Zene* 39/3 (2001. augusztus), 275–286.

⁴ SÁVOLY Tamás: „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. I. rész: 1925–1931”, in Sz. FARKAS Márta – KISZELY-PAPP Deborah (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2003* (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2004), 251–326.; uő: „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. II. rész: 1932”, in Sz. FARKAS Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2004* (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2005), 347–388.; uő: „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. III. rész: 1933”, in Sz. FARKAS Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2005* (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 339–388.; uő: „Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban a rádiós hetilapok alapján. IV. rész: 1934–1936”, in GOMBOS László – Sz. FARKAS Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2006/7* (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 361–414.

⁵ Kusz Veronika: *Dohnányi amerikai évei* (Budapest, Rózsavölgyi, 2015), 93–95. Dohnányi amerikai egyesült államokbeli karmesteri repertoárjáról lásd a monográfia függelékének negyedik táblázatát: 344–345. Lásd még Kusz Veronika: „A Wayfaring Stranger”. *Ernst von Dohnányi's American Years 1949–1960* (California, University of California Press, 2020), 158–172.

A Filharmóniai Társaság zenekarának történetéről néhány, a zenekar jubileumai apropóján kiadott emlékkönyv ad tájékoztatást.⁶ A Dohnányi-korszakban keletkezett és 1943-ban – a 90. évfordulón – jelent meg Csuka Béla máig alapvetőnek tekinthető munkája, amely rendkívüli részletességgel közli az együttes repertoárját, valamint a közreműködő előadóművészek, karmesterek névsorát.⁷ Elsősorban erre a kötetre és kevésbé újabb forráskutatásokra támaszkodtak a 125. és 150. évfordulóra megjelent kiadványok, melyek összefoglaló jellegük okán érthető módon nem vállalkozhattak egyes tématerületek részletes kidolgozására, így Dohnányi karmesteri működéséről is csupán általános áttekintést nyújtanak.⁸ Jóllehet Bónis Ferenc 2005-ös kötete egy külön fejezetet szentel a Dohnányi-korszaknak – amely időszakot a „fénykor és alkony” jelzőkkel illeti –, azonban nem a működés és recepció, hanem a repertoár felől megközelítve foglalja össze a dirigens működésének 1919 és 1944 közötti időszakát.⁹

Dohnányi filharmóniai működésének és különösképpen korai karmesteri tevékenységének vizsgálata ugyanakkor számos ponton gazdagíthatja a zeneszerzőről alkotott képünket. Dohnányi 1905 és 1915 között Berlinben működött, s csak néhány alkalommal koncertezett Magyarországon – néhány kivétellel kizárólag szólózongoristaként és kamarazenészi minőségben szerepelt a budapesti hangversenyéletben.¹⁰ Ennek fényében jogos a kérdés: hogyan kerülhetett Dohnányi mégis a Filharmóniai Társaság elnökmegbírói pozíciójába? Egyáltalán: hogyan eshetett az együttes választása a karmesteri tapasztalatokkal nem rendelkező, az első világháború idején viharos körülmények között Magyarországra visszatért zeneszerzőre,¹¹ aki addig főleg komponistaként és koncertzongoristaként futott be nemzetközi karriert? Milyen hazai és külföldi

⁶ Az első ilyen kötet 1903-ban, az együttes fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából látott napvilágot. Az impozáns kiadvány a történeti áttekintés mellett a zenekar koncertjein felcsendült műveket is listázza. Lásd MÉSZÁROS Imre – ISOZ Kálmán (szerk.): *A Filharmóniai Társaság múltja és jelene 1853–1903* (Budapest, Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari nyomdája, 1903).

⁷ CSUKA Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában. A Filharmóniai Társaság Emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából* (Budapest, Filharmóniai Társaság, 1943).

⁸ Csuka köteténél jóval szerényebb formátumú a 125. jubileumra készült kiadvány. A többszerzős kötetben a zenekar történetének egy-egy összefoglaló fejezetéhez az egyes korszakokban működő zenekari tagok névsora, diszkográfia, illetve képekből, kéziratokból és plakátokból összeállított illusztrációs rész társul. Lásd BREUER János (szerk.): *A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának 125 esztendeje (1853–1978)* (Budapest, Zeneműkiadó, 1978). Újabb impozáns kiadvány készült a Filharmóniai Társaság fennállásának 150. évfordulója alkalmából 2005-ben Bónis Ferenc tollából. A szerző az együttes legfontosabb korszakainak olvasható, mégis rendkívül gazdag összefoglalásai mellett egy CD-mellékletben, táblázat formájában közli – az 1940-es évek első feléig Csuka Béla repertoárlistáját alapul véve – a százötven év hangversenyének adatait, ám ezt mégsem Bónis, hanem Wellmann Nóra állította össze. Lásd BÓNIS Ferenc: *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje, 1853–2003* (Budapest, Balassi Kiadó, 2005).

⁹ BÓNIS i. m., 79–123.

¹⁰ KOVÁCS Ilona: „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész: 1897–1921”, in Sz. FARKAS *Dohnányi Évkönyv 2005*, 65–150.

¹¹ VÁZSONYI Bálint: *Dohnányi Ernő* (Budapest, Nap Kiadó, 2002²), 145.

karmester-egyéniségek lehettek Dohnányi példaképei és támogatói? A hazai zeneélet működése szempontjából pedig azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, vajon milyen más hazai karmesterek neve merülhetett fel a Dohnányié mellett az előző elnökkarnagy, Kerner István lemondásakor.

A tanulmány e számos kérdés közül elsősorban arra próbál választ adni, milyen volt Dohnányi első karmesteri fellépéseinek megítélése elnökkarnagyi kinevezése előtt, s ez milyen módon változott az együttes élén eltöltött első évek során. A dolgozat továbbá kitér az előzmények és az előző elnökkarnagy, Kerner István lemondása körülményeinek ismertetésére is. Írásomban azt is megpróbálom megrajzolni, hogy karmesteri pályafutása kezdetén Dohnányi milyen más zenekarokat vezényelt a Filharmóniai Társaság mellett és milyen lehetett a legkorábbi években a zeneszerző vezénylési stílusa. Vizsgálódásomban felvázolom azt is, milyen karmesterek működtek ekkoriban a budapesti zeneéletben és milyen volt a zeneakadémiai karmesterképzés a szóban forgó időszakban.

Írásomban elsősorban a Filharmóniai Társaság Archívumának impozáns sajtógyűjtésére támaszkodom, amely jelentős mértékben hozzájárul Dohnányi karmesteri megítélésének feltérképezéséhez. A bőséges kritikagyűjteményen kívül a zenekar archívumában számos, az együttes működésével kapcsolatos dokumentumcsoport is fennmaradt – jegyzőkönyvek, alapszabályok és különféle iratok –, amelyek nem csupán a zenekar és az intézmény hátteréhez, de egyszersmind a korabeli magyarországi zeneélet működéséhez is egyedülálló információkkal szolgálnak. E gazdag gyűjtemény dokumentumai mellett a dolgozat az Arcanum internetes adatbázisából vett újságcikkeket és a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum Budapesti Hangversenyek internetes adatbázisát használja kiindulópontul.¹² A kritikák áttekintése előtt azonban érdemes összefoglalni a zeneszerző és a Filharmóniai Társaság kapcsolatának alakulását a kezdetektől egészen Dohnányi elnökkarnagyi kinevezéséig (*1. táblázat*).

Előzmények

Dohnányi és a Filharmóniai Társaság kapcsolata karmesteri debütálásáig

Dohnányi először zeneakadémiai tanulmányai befejező évében szólószongoristaként került kapcsolatba a Filharmóniai Társaság zenekarával, amikor 1897. november 17-én egy Richter János vezényelte koncerten Beethoven G-dúr zongoraversenyét játszotta saját candenzáival a Vigadóban.¹³ Zeneszerző-karmesteri bemutatkozása sem váratott sokat magára: 1903. január 7-én az együttes élén vezényelte egy évvel korábban bemutatott d-moll szimfóniáját (op. 9).¹⁴ A zenekar szólistájaként berlini működése

¹² A koncertekre vonatkozó adatokat lásd az ELKH BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma által működtetett *Budapesti Hangversenyek Adatbázisában* (a továbbiakban a ZTI MZA BHA rövidítés után a hangverseny dátumát, valamint ID-számát adom meg): http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp (utoljára letöltve: 2021. október 30.).

¹³ BÓNIS *Filharmóniai Társaság százötven esztendeje*, 80.

¹⁴ ZTI MZA BHA, 1903. 01. 07., ID_1519.

alatt (1905–1915) is szerepelt néhány alkalommal, karmesterként azonban csupán 1910. december 7-én működött közre, amikor ismét említett szimfóniáját adták elő a filharmonikusok.¹⁵ Érdekes módon ugyanezt a művet vezényelte a zenekar élén 1916. január 7-én is, azt követően, hogy a háború és megromlott házassága miatt 1915 decemberében hazamenekült. Utóbbi kompozíció, úgy tűnik, karmesteri tevékenységének kezdeti időszakában a hazatérés szimbólumaként szerepelt dirigensi repertoárján.

Kérdéses, hogy miért eshetett a választása a későromantikus, brahmsi hangvételű és bruckneri méreteket öltő fiatalkori szimfóniájára még 1921-ben is,¹⁶ amikor amerikai koncertkörútjáról való hazatérését követően ismét e művet tűzte műsorára. Dohnányinak ugyanis nem ez volt az egyetlen szimfonikus zenekarra írt kompozíciója, hiszen ekkorra már – későbbi zeneszerzői stílusát egyébként is erőteljesebben tükröző – fisz-moll hangnemű zenekari szvitje (1908–1909) is elkészült. A szóban forgó mű bemutatása azonban nem a Filharmóniai Társaság együtteséhez köthető: Dohnányi a Zeneakadémia növendékzenekarának élén dirigálta a szvit premierjét 1910. február 21-én.¹⁷ Amikor a Filharmóniai Társaság 1913. december 15-én eljátszotta a szvitet – ez volt a darab második előadása –, a koncerten szólózongoristaként fellépő Dohnányi, egyelőre ismeretlen okokból átengedte Kernernek a dirigálás lehetőségét.¹⁸ A döntésre utolsó pillanatban kerülhetett sor, ugyanis a *Népszava* kritikusa szerint a hangversenyt eredetileg Dohnányi hármas – zongoraművészi, karmesteri és zeneszerzői – fellépéseként hirdették.¹⁹ Dohnányi döntése – hogy Kernernek átengedte a dirigensi pálcát – már csak azért is meglepő, mert a szvit mellett az 1913-ban, Drezdában bemutatott *Tante Simona* (op. 20) című vígoperájának nyitánya is szerepelt a hangverseny műsorában, amelyet ráadásul első ízben hallhatott a budapesti koncertközönség.²⁰

A filharmonikusokon kívül azonban a zeneszerző nem csupán a Zeneművészeti Főiskola zenekarát vezényelte 1919-es elnökkarnagyi kinevezése előtt. A háború idején, 1916-ban, Dohnányi a Budapesti Zenekaregyesület élén dirigálta a gordonkára és zenekarra írt op. 12-es *Koncertstükkjét* – Lukács Mária szólójával –, amely koncertet a Charité Vöröskereszt javára rendeztek meg.²¹ Alig néhány nappal a fegyverletétel után, 1918. november 23-án, szintén ezt a kompozícióját vezényelte, ezúttal a Fricsey Richárd vezetése alatt álló Honvéd Gyalogezred zenekara élén, Schuk Lajos gordonkaszólójával.²²

Dohnányi elnökkarnagyi kinevezése előtti dirigensi debütálására 1918. március 4-én került sor, amikor a zeneszerző egy egész estét betöltő koncert műsorának vezénylését vállalta magára. Bár a fennmaradt források alapján – amint azt a későbbiek során látni fogjuk – úgy tűnik, Dohnányi első karmesteri fellépése nem aratott osztatlan sikert, az együttes a következő év elején mégis őt választotta meg elnökkarnagynak.

¹⁵ ZTI MZA BHA, 1910. 12. 07., ID_2006.

¹⁶ ZTI MZA BHA, 1925. 05. 30., ID_10283.

¹⁷ ZTI MZA BHA, 1910. 02. 21., ID_1965.

¹⁸ ZTI MZA BHA, 1913. 12. 15., ID_2375.

(ni): „Filharmóniai hangverseny”, *Népszava* 41/284 (1913. december 16.), 15.

²⁰ ZTI MZA BHA, 1913. 12. 15., ID_2375.

²¹ ZTI MZA BHA, 1913. 03. 08., ID_5617.

²² ZTI MZA BHA, 1918. 11. 23., ID_6037.

	Zene-akadémia elvégzése			Budapest–Bécs			A berlini évek (1905–1915)						A Filharmóniai Társaság elnökségének karnagya		
	1897	1899	1900	1903	1905	1909	1910	1913	1915	1916	1917	1918	1919		
zongorista	(1)	(1)	(1)	(2)	(1)	(1)	(1)	(2)		(1)	(3)	(4)	(6)		
karmester				(1)			(1)					(1)	(10)		
zeneszerző												(1)	(1)		

1. táblázat. Dohnányi szereplései a Filharmóniai Társasággal 1919-es elnökségének megválasztása előtt
(A zeneszerző jelenléte nélkül elhangzott Dohnányi-műveket jelen táblázat nem tartalmazza.)
A zárójelben megadott számok az adott éven belüli hangversenyek számára vonatkoznak.)

1900	1901–2	1903	1904–6	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Erikel Sándor (2)		Dohnányi		Richter János	Szikla Adolf		Dohnányi*	[Siegfried Wagner]		Lichtenberg Emil	[Safonoff, Vasily]	Szikla Adolf (2)	Dohnányi*	Szikla Adolf	Dohnányi	Szikla Adolf
Richter János (4)		Máder Rezső		Rékai Nándor						[Pierné, Gabriel]*	[Weingartner, Felix]*	Roubal Vilmos	Fried Oskár	[Walter, Bruno]		Dohnányi (10)
Márkus Dezső		Erikel Gyula									[Steinbach, Fritz]	Zichy Géza (2)*				Tango Egisto (2)
Máder Rezső		Goldmark Károly									Lichtenberg Emil	Fried Oskár				Kerner (3)
Szikla Adolf		Mihalovich Ödön									Roubal Vilmos					ifj. Ábrányi Emil (2)
Benkő Henrik																

2. táblázat. Vendégkarmesterek a Filharmóniai Társaság élén Kerner István működése idején (1900–1919)
(A táblázatban a külföldi vendégkarmestereket szögletes zárójelben adtam meg.
Ha a karmester-zeneszerző saját művét vezényelte a koncerten, azt zárójelben kívül megadott csillaggal [*] jelzi.)

Míg a Dohnányi-irodalom²³ és a Filharmóniai Társaság történetét feldolgozó kötetek csupán tényként közlik a zeneszerző elnökkarnagyi kinevezését,²⁴ addig sem a sajtóorgánumok, sem pedig a szakirodalom nem nyújtanak elegendő információt az előző elnökkarnagy, Kerner István lemondásának, illetve az új dirigens-választás körülményeinek részleteiről. A kevés rendelkezésre álló adat ellenére nyilvánvaló, hogy Dohnányi nemzetközi elismertsége nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy az együttes felkérje az állás betöltésére. Erre Németh Amadé is felhívta a figyelmet, aki szerint „a választás azért esett végül is Dohnányi Ernőre, mert szükség volt nemzetközileg fémjelzett rangjára, hasznos kapcsolataira.”²⁵ Míg több forrás szerint Kerner István elsősorban egészségügyi problémáira hivatkozva vonult vissza az együttes vezetői posztjáról,²⁶ addig a sajtóorgánumok és a zenekar irattári dokumentumai más motívumokra is felhívják a figyelmet. Kerner betegségének tényét nem csupán a hangversenyeket vezénylő vendégkarmesterek megnövekedett száma támasztja alá (2. táblázat) de ugyanezt erősítik meg a zenekar próbáinak adatait rögzítő naplók (3. táblázat) továbbá a sajtó, amely szintén figyelemmel kísérte és hírt adott az elnökkarnagy megromlott egészségi állapotáról.

Alkalmak száma	Karmester(ek) neve
205	Kerner István
18	Szikla Adolf
6	Dohnányi Ernő
1	1. Ábrányi Emil 2. Erkel Gyula 3. Goldmark Károly 4. Hubay Jenő 5. Máder Rezső 6. Márkus Dezső 7. Mihalovich Ödön 8. Rékai Nándor 9. Roubal Vilmos 10. Toldy László 11. Zichy Géza

3. táblázat. A Filharmóniai Társaság zenekarának próbáit vezénylő karmesterek a próbanaplók alapján 1900-tól 1918 decemberéig

²³ A Dohnányi-életrajz legfontosabb forrásai – Vázsonyi monográfiája, a második feleség, Galafrés Elza memoárköteve, illetve a harmadik feleség Dohnányi-életrajza – közül egyik sem számol be az elnökkarnagyi kinevezés körülményeiről. Vö. VÁZSONYI *Dohnányi Ernő*; GALAFRÉS Elza: *Lives...Loves...Losses* (Vancouver, Versatile, 1973); Ilona von DOHNÁNYI: *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, ed. by James A. GRAYMES (Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2002).

²⁴ A Filharmóniai Társaság jubileumi alkalmából megjelent összefoglaló kötetek adataihoz lásd 6–8. lj.
²⁵ NÉMETH Amadé: „A Budapesti Filharmóniai Társaság története az alapítástól a felszabadulásig (1853–1945)”, in BREUER *Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának 125 esztendeje*, 27.

²⁶ A Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének (1909–1923) 1919. februári bejegyzése szerint Kerner egészségügyi okokból mondott le. A dokumentumot a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi. Dohnányi életrajzírója, Vázsonyi Bálint szerint is hasonló okok állhattak az elnökkarnagy lemondásának hátterében. Vö. VÁZSONYI *Dohnányi Ernő*, 160., továbbá NÉMETH uo.

A *Budapesti Hírlap* már 1909-ben beszámolt az elnökkarnagy koncert közben lezajlott hirtelen rosszulletéről, mint írják: „[Kerner] a második hegedűszám után [Tomaso Vitali: Ciaccona] rosszul lett. Gyorsan besietett a művészsobába, ahol Irsai Artúr dr. morfium injekcióval lehetővé tette, hogy Kerner a Pastoral szimfóniát eldirigálhassa.”²⁷ Ennek ellenére Kerner István a Filharmóniai Társaságnak címzett lemondó levelében egyáltalán nem egészségügyi problémáira, hanem teljesen más természetű, jelesül a társaság ellen irányuló sajtótámadásokra hivatkozott.

„A sajtó részéről már másfél éve tartó hajsza a filharmóniai társaság ellen és ebből kifolyólag az utóbbi időkben tapasztalt elhidegülése a közönségnek, arra a meggyőződésre juttatott, hogy működésem nem hasznára, sőt határozottan kárára van a társaságnak, azért ezennel hivatalosan lemondok elnök-karnagyi tisztségemről azzal a kívánsággal, hogy a mai viszonyoknak megfelelőbb vezetőre találjanak, mint amilyen én voltam.”²⁸

A jelenleg rendelkezésünkre álló, illetve a Filharmóniai Társaság irattárából származó gazdag sajtógyűjtés 1918 előtti másfél évének kritikáit áttekintve egyetlen dokumentum sem utal a Kerner által megfogalmazott támadásra.²⁹ Sőt megállapítható, hogy a megjelent kritikák többsége Kerner karmesteri teljesítményét méltatja, a közönség elhidegülése helyett pedig a beszámoló leg többje „meleg fogadtatásról” tájékoztat.³⁰ Mindezek fényében felvethetjük, hogy a lemondás háttérében valószínűleg korábbi események állhattak, ugyanis – mint az egy, a Társaság irattárában őrzött levélből kiderül – Kerner már 1913-ban is benyújtotta lemondását. 1913. június 12-én kelt lemondólevele alapján ekkor a társaság belső ügyei miatt szándékozott lemondani, mint írja: „azon okokból, mert feltételeim egyik kardinális pontját a választmány nem akceptálta.”³¹

Kerner „feltételeinek” ismertetése előtt – amelyeket az együttes jegyzőkönyvei rögzítettek – érdemes megemlítenünk, hogy a társaság választmányi ülése néhány nappal az elnökkarnagy lemondása előtt választotta szét az elnöki és karnagyi tisztséget.³² Míg Kernert ismét az elnökkarnagyi pozíció betöltésére kérték fel a filharmonikusok, addig az elnöki széket az együttes működésének és anyagi helyzetének javítása érdekében a politikailag is jelentős befolyással bíró gróf Bánffy Miklósnak ajánlották fel.³³ Az együttes – egyébként meglehetősen józannak tűnő – döntését, úgy tűnik, Kerner

²⁷ (ky): „Filharmóniai hangverseny”, *Budapesti Hírlap* 29/39 (1909. február 10.), 18.

²⁸ Kerner István levele a Filharmóniai Társaság plenumának, 1918. december [5.]. A levelet a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

²⁹ Lásd a Filharmóniai Társaság kritika-gyűjteményének 1911 és 1929 közötti sajtókivágatokat egységbe foglaló kötetét. A dokumentumot a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

³⁰ Ua.

³¹ Kerner István levele a Filharmóniai Társaság elnökének [gróf Bánffy Miklósnak], 1913. június 12. A levelet a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

³² A Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének (1909–1923) 1913. június 10-i „1-ső Választmányi ülés”-ének bejegyzése, 94. A dokumentumot a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

³³ Ua.

nem tudta elfogadni, ugyanis mint kiderül, posztját senkivel sem akarta megosztani. A jegyzőkönyvek arra is rávilágítanak, hogy az újból megválasztott elnökkarnagy feltételként szabta: a zenekar ne alkalmazzon vendégkarmestereket.³⁴ A sajtó többféleképpen interpretálta az elnökkarnagy 1913-as lemondásának körülményeit. Míg a *Budapesti Hírlap* szerint a társaság cselszövással üzte el Kernert,³⁵ addig a *Pesti Hírlap* beszámolója alapján kiderül, hogy az együttes vendégkarmesterek meghívásával akarta a közönség érdeklődését felkelteni. Ezt Kerner „személyére nézve sérelmesnek véli [...] és kijelentette, hogy inkább lemond egészen a filharmóniai hangversenyek vezetéséről, mintsem, hogy azt megosztaná másokkal.”³⁶ A sors iróniája, hogy a későbbiek során Kerner – látszólagos sértődöttsége ellenére – gyenge egészségi állapota miatt arra kényszerült, hogy számos hazai és külföldi vendégdirigenssel ossza meg működése utolsó időszakában karmesteri pulpitusát, köztük Dohnányival is.

A hazai dirigensek közül Szikla Adolf, az Operaház akkori karmestere vezette a legtöbb próbát és vezényelt legtöbbször (mintegy tizennyolc alkalommal) a Filharmóniai Társaság hangversenyein. Dohnányin kívül – aki hat alkalommal lépett fel a zenekar élén – Kerner működésének időszakában további tizennyég vendégkarmestere volt a filharmonikusoknak (köztük Herzfeld Viktor, Rékai Nándor, Hubay Jenő és Ábrányi Emil), akik mindössze egy-két hangverseny irányítását kapták meg. Míg *Az Ujság* című folyóirat rövidhíre szerint az elnökkarnagy kinevezését megelőző ülésen „heves felszólalások”³⁷ után esett a társaság választása Dohnányira, addig a *Magyarország*³⁸ közleménye úgy értesült, hogy a rendkívüli közgyűlésen egyhangúlag Dohnányit választották meg elnökkarnagnak. A fennmaradt jegyzőkönyvek sajnos valószínűleg hiányosak. Feltűnő legalábbis, hogy ezekben nem rögzítettek vitákra utaló megnyilvánulásokat, és így azt sem tudjuk, hogy Dohnányin kívül milyen karmesterek neve merült esetleg még fel, illetve hogy milyen érvek szóltak Dohnányi mellett vagy éppenséggel ellene.

Az elnökkarnagi kinevezést megelőző karmesteri debütálás sajtóvisszhangja

Dohnányi 1903-as, első zeneszerző-karmesteri fellépésének beszámolója alapján úgy tűnik, lényegében mind a komponista op. 9-es d-moll szimfóniája, mind dirigensi teljesítménye sikert aratott, annak ellenére, hogy akadtak olyan kritikusok is, akik – feltehetőleg joggal – szóvá tették a fiatal muzsikus karmesteri képzetlenségét. A *Pesti Napló* névtelen cikkírója alapvetően pozitív hangvételű kritikájában a „rutin hiányáról” beszél,³⁹ a *Magyar Hírlap* tudósítója pedig a kezdő karmester „szegletes

³⁴ Ua.

³⁵ [N. N.]: „Kerner István”, *Budapesti Hírlap* 33/125 (1913. május 28.), 16.

³⁶ [N. N.]: „A filharmóniai társulat elnöki állása”, *Pesti Hírlap* 35/126 (1913. május 29.), 13.

³⁷ [N. N.]: „Dohnányi Ernő a filharmonikusok elnökkarnagya”, *Az Ujság* 17/38 (1919. február 13.), 7.

³⁸ [N. N.]: „Dohnányit választották a filharmonikusok elnökévé”, *Magyarország* 26/40 (1919. február 15.), 5.

³⁹ [N. N.]: „Dohnányi Ernő”, *Pesti Napló* 54/8 (1903. január 8.), 10.

mozgás”-át kritizálja.⁴⁰ Dohnányi legkorábbi karmesteri megítélése a későbbiekben is összefonódott e fiatalkori művének sikeres előadásával. 1910-ben, a szimfónia második előadása után Merkle Andor, a *Magyarország* zenekritikusa már Dohnányi „elsőrangú karmesteri kvalitásait”⁴¹ méltatta. Amikor tízévesen berlini zeneakadémiai tanári működés után az 1916-ban hazaköltözött zeneszerző ismét e művét dirigálta, a *Magyar Hírlap* szakírója – aki tudhatott a komponista tanári hivatásáról – már „professzorosnak” vélte az előadást.⁴² Dohnányi művének és karmesteri kvalitásainak értékelése mellett azonban volt, aki már 1903-ban sürgette, hogy a fiatal zeneszerző kapjon hivatalos szerepet a magyarországi zeneéletben.

„Lelkesen ünnepelték a komponistát is, a dirigent is. És önkéntelenül ajkunkra tódult a kérdés: miért nem teremtenek itthon pozíciót ennek a kiváló magyar tehetségnek, akitől joggal remélhetjük pangó zenekultúránk fölríttését? Törekedjünk őszinteségre, és valljuk be, hogy Dohnányi alig élte volna meg a mai est tomboló tapsviharát, ha itthon marad és beáll valamelyik művészeti taposómalomunkba. De így, megrakodva angol és amerikai babérokkal, fölkelti közönségünk hitét, amelyet az a maga meggyőződéséből ugyancsak nem szokott méríteni. [...] Biztos és temperamentumos dirigens, aki határozott vonalakat rajzol a levegőbe és szerzői odaadással játszott a szimfóniáját a zenekaron, akárcsak valami hangszeren.”⁴³

Talán objektívebb képet mutatnak azok a kritikák, amelyek a dirigensi minőségben (azaz nem zeneszerző-karmesterként) fellépő Dohnányiról szólnak. 1918. március 4-i karmesteri debütálásával kapcsolatban – mely alkalommal Haydn G-dúr szimfóniáját, Paul Dukas *Bűvészinását* és Beethoven 8. szimfóniáját vezényelte⁴⁴ – a kritikusok véleménye nem volt egységes. A *Pesti Napló* névtelen cikkírójának elismerő kritikája szerint „[Dohnányi] karmesteri képességei nem várnak felfedezésre, ma is stílust, pregnáns ritmikát, színt és lendületet vitt bele a zenekarba.”⁴⁵ Merkle Andor, aki néhány évvel korábban még méltatta Dohnányi karmesteri kvalitásait erről a fellépéséről korántsem nyilatkozott ilyen egyöntetű elismeréssel: az előadás gyengeségeivel kapcsolatban a zeneszerző karmesteri téren való jártasságának hiányát emlegette.⁴⁶ Igaz, e hiányok ellenére is dicsérte Dohnányi Beethoven-értelmezését. Megállapításával Merkle itt telibe talált: az érett Dohnányi zongoraművészként kora egyik legjelentősebb Beethoven-előadójává nőtte ki magát,⁴⁷ Beethoven kompozíciói a későbbiekben magyarországi karmesteri repertoárján is igen nagy számban szerepeltek.⁴⁸

⁴⁰ (f. zs.): „Filharmónia”, *Magyar Hírlap* (1903. január 7.), [oldalszám nélkül].

⁴¹ MERKLER Andor: „A filharmonikusok mai hangversenye”, *Magyarország* 10/7 (1910. december 8.), 6.

⁴² (m. d.): „Filharmónikus hangverseny”, *Magyar Hírlap* (1916. január 7.). A hiányos adatolású újságkivágot a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

⁴³ (G-ly) [Gergely István]: „Dohnányi Ernő”, *Budapesti Napló* 8/8 (1903. január 8.), 9.

⁴⁴ ZTI MZA BHA, 1913. 03. 04., ID_5937.

⁴⁵ [N. N.]: „Filharmónia”, *Pesti Napló* 69/54 (1918. március 5.), 8.

⁴⁶ (m. a.) [MERKLER Andor]: „Filharmóniai hangverseny”, *Magyarország* 25/55 (1918. március 6.), 10.

⁴⁷ KOVÁCS Ilona: „Dohnányi Ernő és Beethoven zongoraszonátái. A zeneszerző születésének 135. évfordulójára”, *Parlando* 54/5 (2012). Online elérhető: <http://www.parlando.hu/2012/2012-6/2012-6-17-Kovacs.htm> (utolsó letöltés: 2018. október 30.).

⁴⁸ CSUKA *Filharmóniai Társaság Emlékkönyve*, 162–165. Érdekes módon azonban később Dohnányi

A sajtóvisszhangok gyakori sajátosságára ad példát az a *Pesti Hírlap*ban megjelent kritika, amely Dohnányi szuggesztív dirigálását emelte ki, s amelyet a cikkíró a zeneszerző fantasztikus zongoraművészi teljesítményével állított párhuzamba.⁴⁹ Valószínűleg közrejátszott ebben az is, hogy a szóban forgó hangversenyen zongorakíséretes dalok is előadásra kerültek Dohnányi és Szemere Árpád tolmácsolásában.⁵⁰ Ugyanakkor megfigyelhető, hogy ez a párhuzam a későbbi kritikáknak is gyakori motívumává válik – a legtöbb esetben azonban negatív éllel. Reinitz Béla, a *Világ* zenekritikusa szerint ugyanis „a dirigens Dohnányi mélyen alatta marad a fölényes, elsőrangú zongoraművésznek”, s mint rámutatott: a vezényléshez „sem reászületettsége, sem megfelelő gyakorlata nincs.”⁵¹ A *Népszava* kritikusa, Papp Viktor, akinek tollából később számos, Dohnányi munkásságával kapcsolatos írás született⁵² hasonló gondolatokat közölt: „Dohnányi nem gyakorlott karmester. Aki olyan tökéletes zongoraművész és olyan érdemes zeneszerző, talán nem is lehet még jó karmester is.”⁵³ Ezeknél jóval ellenségesebb megjegyzésekkel illette az *Ország-Világ* névtelenségbe burkolózó kritikusa a zeneszerző karmesteri debütálását és ambícióit, mint írja:

„[Dohnányi] olyasmire vállalkozott, amihez nem ért, amiket nem gyakorolt és amit ennek folytán nem is tudhat. [...] Be kár, hogy ez a Dohnányi dirigál, amikor zongorajátéka páratlanul szép. Miért irigyeli Kerner István babérait, holott Kerner sohasem kívánta, hogy zongoraművésznek tartsák, pedig nagyon jól zongorázik.”⁵⁴

A kritikus sejtése bizonyára nem igaz, Dohnányi aligha irigyelte Kerner babérait, a negatív kritikák olvasása alapján azonban nem meglepő, hogy az együttes döntésével – vagyis az új elnökkarnagy megválasztásával – nem mindenki értett egyet. Az *Alkotmány* zenekritikusa például Dohnányi elnökkarnagyi kinevezését követő első fellépéséről beszámoló kritikájában szóvá tette és határozottan kifogásolta a zenekar elnökkarnagy-választását: „A társaság karnagy választása a képzelhető legszerencsétlenebb, Dohnányi dirigensi képessége annyira minimális, hogy ez a vállalkozása, különösen nagyobb feladatoknál bizonyára elhomályosítja majd művészi hírnevét.”⁵⁵

az amerikai évek során dirigensként – még saját műveinek vezénylését is túlszárnyalva – Beethoven kompozícióit dirigálta a legtöbbször. Vö. Kusz *Dohnányi amerikai évei*, 344–345.

⁴⁹ [N. N.]: „Hangversenyek”, *Pesti Hírlap* 40/54 (1918. március 5.), 5.

⁵⁰ ZTI MZA BHA, 1918. 03. 04., ID_5937.

⁵¹ (r. b.) [REINITZ Béla]: „Filharmónia”, *Világ* 9/54 (1918. március 5.), 9.

⁵² Lásd például PAPP Viktor: „Dohnányi az operairó”, *Zenei Szemle* 6/3 (1922. július), 36–38.; uő: *Arcképek a magyar zenevilágból* (Budapest, Stádium, 1925); uő: *Dohnányi Ernő: Arckép* (Budapest, Stádium Sajtóvállalat, 1927); uő: „Dohnányi Ernő, az ember”, *Zenei Szemle* 11/9–10 (1927. október–november), 215–218.; uő: *Dohnányi Ernő és Szegedi miséje: Missa in dedicatione Ecclesiae* (Debrecen–Budapest, Csáthy, [1930]).

⁵³ P. V. [PAPP Viktor]: „Múltheti hangversenyek”, *Népszava* 46/59 (1918. március 10.), 8.

⁵⁴ [N. N.]: „Zene”, *Ország-Világ* 39/11 (1918. március 10.), 1.

⁵⁵ (dr. s. e.) [SPUR Endre]: „A Filharmóniai Társaság”, *Alkotmány* (1919. március 10.). A hiányos adatlású újságkivágatot a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

Egy szokatlan megoldás: a zongora mellől való dirigálás

Bár úgy tűnik, a szélesebb körű nyilvánosság nem fogadta egyöntetű elégedettséggel Dohnányi kinevezését, mégis érdemes felvetni azt a kérdést, hogy maga az együttes milyen szempontok alapján választhatta karmesterének a zeneszerzőt. Erre vonatkozó adat található Geszler Ödön *Pesti Napló*-ban 1919-ben napvilágot látott kritikájában, amely szerint „noha Dohnányi, mint dirigens, messze elmarad a nagyszerű pianista mögött, mégis szívesen halljuk vendégként a zenekar élén, mert páratlan zenei ösztöne átsegíti azokon a nehézségeken, amelyekkel a kellő rutin hiányában meg kell küzdenie.”⁵⁶ A zenei kisugárzásra vonatkozó hivatkozás ugyanakkor azokkal, a tanulmány elején idézett Dohnányi-sorokkal is összecseng, amelyben a zeneszerző a szuggesztivitást egyenesen a „hipnotikus” szófordulattal kapcsolja össze. Dohnányi „páratlan zenei ösztönét” a Filharmóniai Társaság gordonkaművésze, Csuka Béla a „közvetlenség” és a „természetesség” szófordulattal jellemezte, szerinte „közvetlen természetessége jellemzi zenekarvezetői működését” is.⁵⁷

Mindezek mellett, úgy tűnik, mégis lehetett még egy vonása Dohnányi zenekarvezetésének, amellyel felhívta magára a figyelmet – ez pedig a zongora mellől való dirigálás volt. Geszler Ödöntől tudjuk, hogy Dohnányi Mozart G-dúr zongoraversenyének (K453) tolmácsolásakor a korban szokatlan módon a zongora mellől vezette a zenekart:

„[Dohnányi] maga is vezényelte a zenekart hangszere mellől, mintegy a »maestro al cembalo« szerepét töltötte be. Ez a manapság szokatlan produkció egyúttal a zenekarnak is alkalmat adott kiválóságainak és fegyverzettségének bizonyítására.”⁵⁸

Az *Alkotmány* zenekritikusa is rámutatott, hogy Budapest közönsége korábban csak Hans von Bülow koncertjein találkozhatott hasonló, hozzátehetjük, a 18. századi gyakorlatot tükröző jelenséggel.⁵⁹ A Filharmóniai Társaság műsoraiból azonban kiderül, hogy nem csupán Bülow, de az együttes első elnökkarnagya, Erkel Ferenc is vezényelt egy alkalommal a zongora mellől, amikor 1856. január 27-én Mozart d-moll zongoraversenyét (K466) dirigálta a hangszer mellől.

Földes Andor, Dohnányi zongoraosztályának növendéke ugyancsak emlékezetesnek találta tanára zongora mellől való dirigálását. Mint írja:

„Dohnányi volt az a művész, akit először láttam és hallottam a zongora mellől vezényelni – olyan élmény volt ez, amely hihetetlenül nagy hatást tett rám. Ezen az estén, amelyet még ma is élénken őrzök az emlékezetemben, nem kevesebb, mint három zongoraversenyt játszott (egy-egyét Bach-tól, Mozarttól és Beethoventől).”⁶⁰

⁵⁶ (G. Ö.) [GESZLER Ödön]: „Filharmónia”, *Pesti Napló* 70/12 (1919. január 14.), 9.

⁵⁷ CSUKA *Filharmóniai Társaság Emlékkönyve*, 46.

⁵⁸ GESZLER *Filharmónia*, 9.

⁵⁹ (dr. s. e.) [SPUR Endre]: [cím nélkül], *Alkotmány* (1919. január 13.). A szóban forgó Bülow-koncert vagy koncertek beazonosítása eddig nem sikerült.

⁶⁰ FÖLDES Andor: *Emlékeim* (Budapest, Osiris Kiadó, 1995), 46.

Noha a Földes által leírt koncerttel a zeneszerző Filharmóniai Társasággal való fellépéseinek listájában nem található egyezés,⁶¹ az viszont a fenti leírásból nyilvánvalóan látszik, hogy a korszakban – illetve a magyarországi hangversenyéletben – nem volt megszokott a zongora mellől való dirigálás gyakorlata. A barokk és klasszikus repertoár mellett a romantikus zongorairodalomból Dohnányi csupán Liszt *Magyar fantáziáját* vezette a zongora mellől a Filharmóniai Társaság élén.⁶²

Mindezek alapján úgy tűnik, a hangversenyéletben rendkívüli eseménynek számított, ha a karmester a hangszer mellől vezényelt.⁶³ A színházi–operai gyakorlatban azonban még megmaradt a 19. századi második felének hagyománya, amely a modern karmesterek megjelenésével fokozatosan kiszorította ezt a fajta előadásmódot.⁶⁴ A nemzetközi zeneéletben is találkozhatunk hasonló jelenséggel a 20. század első felében, hiszen Richard Strauss⁶⁵ és Gustav Mahler⁶⁶ is gyakran vezényelt billentyűs hangszer mögül az operaelőadásokon. Erre a gyakorlatra utalhat a Geszler Ödön által használt – idézett kritikájában szereplő – „maestro al cembalo” szófordulat is.⁶⁷ Talán nem véletlenül használta a kritikus ezt a kifejezést, hiszen az előbbieket során említett 1919-es koncert előtt Dohnányit már korábban is hallhatta a fővárosi közönség hasonló minőségben. 1916-ban ugyanis több alkalommal dirigálta a zongora mellől André Wormser színpadi művét, *A tékozló fiú* című némajátékot az Operaházban.⁶⁸ Ugyan hosszabb terjedelmű kritikák nem jelentek

⁶¹ CSUKA *Filharmóniai Társaság Emlékkönyve*. Egyelőre nem sikerült kideríteni a Földes által említett koncert adatait.

⁶² ZTI MZA BHA, 1933. 10. 23., ID_6384.

⁶³ A vezénylés történetével foglalkozó szakirodalom sem foglalkozik ezzel a jelenséggel. Meglepő ugyanakkor, hogy még a zongorista-karmesterek köréből sincs arra vonatkozó adat, hogy a dirigensek zongora mellől vezették volna a zenekart. A zongorista-zeneszerző-karmester Rachmanyinov még saját zongoraversenyeit sem vezényelte a zenekar mellől karmesteri működése idején. Lásd Rachmanyinov karmesteri fellépéseinek kronologikus listájához Barrie MARTYN: *Rachmaninoff: Composer, Pianist, Conductor* (London, Routledge, 2016), 532–563.

⁶⁴ Lásd a Grove-lexikon „Opera” szócikkének 19. századra vonatkozó fejezetét. Roger PARKER: „Opera. V. The 19th century”, in Stanley SADIE – John TYRELL (eds.): *The New Dictionary of Music and Musicians*. Vol. XVIII. (London, Macmillan, 2001), 434–444.

⁶⁵ Ezt támasztja alá Wilhelm K. Kraus Richard Straussról készült festménye, amelyen a zeneszerző a zongora mellől vezényli a bécsi Staatsoper zenekarát, 1937-ben. Lásd Elliot W. GALKIN: *A History of Orchestral Conducting in Theory and Practice* (New York, Pendragon Press, 1988), 48. Otto Strasser visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy Strauss Mozart két operáját, a *Così fan tutte*-t és a *Don Giovanni*-t is a csembaló mellől irányította. Strasser ugyanakkor arra is utalt, hogy gyakran a Mahlertől örökölt pianínót is használta az énekes számok kísérete alkalmával, mint írja: „Strauss különösen nagy örömmel dirigálta Mozartnak ezt a mesterművét [*Così fan tutte*], mi pedig élvezettel hallgattuk recitativo-kíséretét. [...] Úgy látszik, örömet és gyönyörűségét lelte abban, hogy az előadást a barokk mestereinek szokása szerint a csembaló mellett ülve irányítsa, úgyhogy még a »Don Giovanni« előadásán is rögtönzött, sőt Don Ottavio csaknem teljes B-dúr áriáját a zenekar mellett a Mahlertől származó pianínón is kísérte.” Vö. OTTO STRASSER: *És ezért még fizetnek is... Életem a Bécsi Filharmónikusok között*, ford. ORMAI Imre (Budapest, Zeneműkiadó, 1980), 30.

⁶⁶ GALKIN *History of Orchestral Conducting*, 632.

⁶⁷ GESZLER *Filharmónia*, 9.

⁶⁸ VÁZSONYI *Dohnányi Ernő*, 146.

meg az egyébként jótékonyági céllal megrendezett előadásokról, a *Pesti Hírlap* 1916. március 14-i rövid beszámolója szerint: „a legzajosabb taps, a lehangosabb elismerés ezúttal is Dohnányi Ernőnek jutott, aki ma is ragyogó művészettel látta el a zongoraszólamot és hévvel s lendülettel vezényelte a zenekart.”⁶⁹ Ugyanebben az évben Dohnányi egy bécsi előadás alkalmával is elvezényelte *A tékozló fiút* – szintén a zongora mellől.⁷⁰

Bár nem tudhatjuk, hogy külföldi koncertkörútjai vagy korábbi berlini működése során Dohnányi találkozhatott-e hasonló eljárással a nemzetközi zeneéletben,⁷¹ mégis több kérdést felvet az, hogy vajon milyen okokból vezényelt és zongorázott egyszerre a zeneszerző néhány koncertjén. A Magyarországon fellépő külföldi zongorista-karmesterek csak az 1930-as években vezényeltek hangversenyeiken a zongora mellől,⁷² így nem szolgálhattak közvetlen példaként Dohnányi számára, aki már az 1910-es évek folyamán szerepelt ilyen minőségben a budapesti hangversenyéletben. A művészi szempontok mellett ugyanakkor feltételezhetően anyagi okokból is folyamodhatott ehhez az eljáráshoz. Valószínűnek tűnik, hogy az első világháború alatt – és vélhetően a későbbi időszakban is – főként takarékosági megfontolásból léphetett fel kettős minőségben a Filharmóniai Társaság zenekarával, mégpedig azért hogy ne kelljen a zongorista vendégművésznek külön honoráriumot fizetni.

Dohnányi és más zenekarok

Néhány dokumentum rávilágít arra, hogy Dohnányit elnökkarnagyi kinevezése előtt talán más zenekarok vezetésére is fel szerették volna kérni. 1916-ban a zeneszerző magyarországi működésének egyik meghatározó pozíciója a Zeneakadémia tanári posztjának betöltése volt, és mint *Az Est* tudósításából is kiderül, az intézmény által

⁶⁹ [N. N.]: „M. kir. Operaház”, *Pesti Hírlap* 38/73 (1916. március 14.), 9.

⁷⁰ [N. N.]: „»Der verlorene Sohn«. Gastspiel ungarischer Künstler im Theater an der Wien”, *Neues Wiener Tageblatt* (1916. április 11.). A hiányos adatolású újságkivágatot a Filharmóniai Társaság őrzi.

⁷¹ Otto Strasser visszaemlékezése szerint Furtwängler Bach V. Brandenburgi versenyt egy Bösendorfer-zongora mellől vezényelte. Vö. STRASSER *És ezért még fizetnek is*, 61. Furtwängler zongora mellől való dirigálásáról és az ötödik Brandenburgi verseny Furtwängler-féle előadásáról egy, az interneten elérhető dokumentumfilm is tartalmaz információkat (a film adatai nem ismertek): https://www.youtube.com/watch?v=L2D_vGdwsUo&t=1625s (utolsó letöltés: 2021. december).

⁷² A külföldi zongorista-karmesterek közül elsőként Bruno Walter vezényelte zongora mellől a Filharmóniai Társaság zenekarát 1930-ban. Lásd LÁNYI Viktor: „Walter Bruno Mozart-estje”, *Pesti Hírlap* 52/79 (1930. április 6.), 14. Érdekes, hogy a *Pesti Napló* Bruno Walter egyik 1932-ben, a rádióban közvetített koncertjét éppen Dohnányi zongora mellől való dirigálásával állította párhuzamba: „Bruno Walter, aki két rádióhangversenyt dirigál Londonban és a másodikon mint zongoraművész is szerepel: a zongora mellől, igazi »maestro al cembalo« módjára, mint Dohnányi szokta, vezényel-vén Mozart egyik versenyt.” Vö. [N. N.]: „Mit hallunk a héten?”, *Pesti Napló* 83/82 (1932. április 15.), 7. Bruno Walteren kívül Fischer Erwin dirigálta a Filharmóniai Társaság együttesét 1934-ben, akiről a hangverseny után az egyik kritikus megállapította, hogy „az ő különlegessége a zongora mellől való vezénylés”. Vö. (Op.): „A negyedik filharmóniai hangverseny”, *Budapesti Hírlap* 54/279 (1934. december 11.), 16.

kínált feltételek szerint Dohnányinak a zongora és zeneszerzés tanszéken megtartott órái mellett a Zeneakadémia zenekarának vezetését is magára kellett volna vállalnia – annak a zenekarnak a vezetését, amelyet ebben az időszakban Hubay Jenő irányított,⁷³ és amely együttes élén 1910-ben Dohnányi fisz-moll szvitjét is bemutatta.⁷⁴ A szóban forgó írás szerint ez a feladatkör egy szezonon belül akár 10–12 hangverseny dirigálását jelentette volna. Nyilvánvaló, hogy felmerülhetett ez idő tájt Dohnányi karmesterként való foglalkoztatása a Zeneakadémián belül, ezt dokumentálja a hírlapi információ, tanári működése mellett azonban sohasem vállalta az intézmény növendékzenekarának vezetését. Ezt sem a sajtó, sem a Zeneakadémia Évkönyvei nem támasztják alá, és feltűnő, hogy erre a feladatra még 1928-ban sem kérték fel, amikor csaknem egy évtizede vezette a Filharmóniai Társaság zenekarát és visszatért az intézmény tanári karába.⁷⁵ Meglepő tehát, hogy 1916-ban miért épp a karmesteri tapasztalatokkal nem rendelkező Dohnányit akarták volna megbízni tanári feladatai mellett e pozíció betöltésével.

A *Zenei Szemle* 1918. májusi híradása szerint a Filharmóniai Társaság zenekarának vezetése előtt egy újonnan megalapított zenekar irányítását is Dohnányira bízta volna:

„Egész Budapest beszél róla, hogy a közeljövőben a főváros új zenekarral lesz gazdagabb, mely a Városi Zenekar címét fogja viselni. Szervezését egyesületi úton képzelik el, de mindenestre a főváros anyagi támogatása is jelentős bázisa lesz a fő[n]maradásnak. Az új zenekar dirigense gyanánt Dohnányi Ernőt emlegetik.”⁷⁶

Valószínűleg a szóban forgó zenekar megalapításával kapcsolatos eseményekre utalhat Molnár Antal későbbi visszaemlékezései közül az a feljegyzés, amely szerint egyenesen Dohnányi kívánt új – saját – zenekart alapítani 1917-ben, mégpedig az „haute finance”,

⁷³ Hubay 1895 és 1919 között vezette az intézmény zenekarát. Lásd *Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola Jubileumi Évkönyve 1875–1925* (Budapest, Az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola kiadása, 1925), 121.

⁷⁴ [N. N.]: „Dohnányi zeneakadémiai tanársága”, *Az Est* 7/56 (1916. február 25.), 3.

⁷⁵ Ebben az időszakban – 1923 és 1935 között – Zsolt Nándor vezette az intézmény növendékzenekarát. Lásd UJFALUSSY József (szerk.): *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve. Dokumentumok, tanulmányok, emlékezések* (Budapest, Zeneműkiadó, 1977), 289.

⁷⁶ [N. N.]: „Új zenekar szervezése a főváros számára”, *Zenei Szemle* 2/4 (1918. május), 125. Valószínűleg ezzel állítható párhuzamba Molnár Imrének az a tanulmánya, amelyben a főváros új zenekarának megalapításáról, vagyis a Székesfővárosi Zenekarról a következőket írta: „1914-ben Márkus Jenő tanácsnok, akkoriban a városgazdasági ügyosztály vezetője dolgozott ki egy terjedelmes javaslatot Városi Zenekar létesítése ügyében, de a szép terv megvalósulásának [...] most a világháború állta útját.” Vö. MOLNÁR Imre: „Egyéb szimfonikus zenekaraink”, in uő (szerk.): *A magyar muzsika könyve* (Budapest, Merkantil-nyomda, 1936), 96–103., ide: 102–103. A Hungaricana adatbázisának levéltári iratanyagai között, a *Budapest Főváros Tanácsának jegyzőkönyvei 1873–1949* kötetében nem található erre vonatkozó adat. A *Budapest történetének bibliográfiája* hatodik kötete szerint az alábbi adatokkal jelent meg a 18 oldalas kiadvány: „Budapest székesfőváros tekintetes tanácsához. Előterjesztése dr. Márkus Jenő tanácsnoknak, a tanácsi XVI. (városgazdasági) ügyosztály vezetőjének, »Városi Zenekar« létesítése ügyében” (Budapest, Háziny., 1914). Lásd ZOLTÁN József (főszerk.): *Budapest történetének bibliográfiája 1686–1950. VI. Kultúra* (Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1969), 535.

vagyis a pénzarisztokrácia támogatásával, s mint írja „segédekül Strasser Istvánt és Szenkár Jenőt szemelte ki, de egyelőre még nem volt végleges döntés.”⁷⁷ Molnár emlékezése ugyan 1917-re teszi a zenekar megszervezésének tervét, nincs arra vonatkozó adat, hogy Dohnányinak lettek volna ezzel kapcsolatban intézkedései. Mégis érdemes felvetni: ha voltak is Dohnányinak ilyen jellegű tervei, akkor milyen tényezők állhattak annak hátterében? Vajon a magyarországi zeneélet egyetlen szimfonikus zenekara, a Filharmóniai Társaság élén szerzett negatív tapasztalatai vezethették erre? Molnár leírásában Dohnányi neve mellett ugyanakkor két másik karmester neve is megjelenik, Strasser István⁷⁸ és Szenkár Jenőé,⁷⁹ akik 1917-ben külföldön töltötték be karmesteri pozíciót. Ennek fényében kérdéses, hogy vajon miért pont az ő nevük merülhetett fel – legalábbis Molnár visszaemlékezése szerint – Dohnányi elképzeléseiben az új zenekar megalapításakor, illetve hogy a zeneszerző milyen kapcsolatban állt a két, fiatalabb generációba tartozó karmesterrel.

Leírások Dohnányi korai karmesteri technikájáról. A Bruckner-szimfónia esete és az 1924-es kritikabotrány

Mindezek mellett nehezebb képet kapnunk arról, hogyan dolgozhatott Dohnányi a filharmonikusokkal, milyen lehetett egy-egy mű esetében a betanítás folyamata. Korai hangfelvételek hiányában azt sem tudjuk megállapítani pontosan, hogy a kezdeti időszakban milyen lehetett a zeneszerző vezénylési stílusa.⁸⁰ Erre a kérdésre a kritikákból

⁷⁷ MOLNÁR Antal: *Magamról, másokról* (Budapest, Gondolat, 1974), 42. Kérdéses, hogy Dohnányi valóban a – Molnár által említett – „haute-finance” támogatásához fordult-e. Mindemellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a komponista ebben az időszakban milyen felsőbb társadalmi körökben mozoghatott, s milyen kapcsolatot ápolhatott a már említett politikai és gazdasági befolyással is bíró társadalmi réteggel.

⁷⁸ Strasser István (1899–1943) az általam átnézett magyar (Brockhaus–Riemann) és idegen nyelvű lexikonok (Riemann, MGG, Grove) közül csupán a Szabolcsi–Tóth-féle régi (SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár [szerk.]: *Zenei lexikon* II. [Budapest, Győző Andor kiadása, 1931], 534–535.) és újabb, 1965-ben megjelent *Zenei lexikon*ban szerepel. Lásd SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár: *Zenei lexikon* III. (Budapest, Zeneműkiadó, 1965), 413–414. A rövid szócikken kívül jóval több információt tartalmaz Lengyel András „József Attila életrajzához” című írása, amelyben a költő Bartókkal való kapcsolatának vonatkozásában gyűjtött össze fontos életrajzi adatokat a karmester nem igazán ismert életútjáról. Lásd LENGYEL András: „József Attila életrajzához”, in uő (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok. Studia Historiae Litterarum et Artium* 3. (Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2001), 57–69.

⁷⁹ Szenkár Jenő (1891–1977) 1913 és 1915 között a budapesti Népopera karmestereként tevékenykedett, majd külföldi operaházakban töltött be karmesteri pozíciót. A szóban forgó időszakban, 1917 és 1920 között az altenburgi Herzogliches Hoftheaterben működött. Lásd Elisabeth BAUCHENSS: *Eugen Szenkar (1891–1977): Ein ungarisch-jüdischer Dirigent schreibt deutsche Operngeschichte* (Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2016), 29–41.

⁸⁰ Szabó Ferenc János Dohnányi-diszkográfiája szerint a filharmonikusok Dohnányi vezényletével készült legkorábbi hangfelvételei 1928-ban készültek Londonban. Vö. SZABÓ Ferenc János: „Dohnányi előadóművészi diszkográfiája”, in LASKAI Anna – OZSVÁRT Viktória (szerk.): *Dohnányi-tanulmányok 2021* (Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete, 2021), 247–314.

sem kapunk egyértelmű választ, de néhány szakavatott szerző tollából származó leírás valamelyest iránymutató lehet Dohnányi korai dirigensi stílusának vonásaira, zenekarvezetésével kapcsolatos technikai megoldásaira vonatkozóan.

Talán a korábbi időszak betanítási folyamataira is érvényes lehet egy Gyarmathy Sándor tollából származó 1932-es, a Rádióban lezajlott próbafolyamat leírása, amelyben a következőket olvashatjuk: „[Dohnányi] máris bent van a zenekar élén a nagyteremben, ahol rögtön elhangzanak utasításai. Úgyszólván minden zenekari taggal külön-külön foglalkozik, mindenkinek a legszívesebben áll rendelkezésére. Sohasem ideges. Sohasem hangos.”⁸¹

Noha jelenleg nagyon keveset tudunk Dohnányi betanításának pedagógiai aspektusairól, a fent idézett szöveg alapján gyaníthatjuk, hogy az elnökkarnagy az együttesnek szánt instrukciói mellett a zenekari tagokkal is egyenként foglalkozhatott. A már korábban említett zongora mellől való dirigálás gyakorlata, s Dohnányi zongoraművészi hivatása alapján – bár ezt alátámasztó bizonyítékunk nincs, de – valószínűnek tarthatjuk, hogy a zeneszerző a próbák alkalmával is gyakran illusztrálhatta a zongora mellől a zenekarnak szánt utasításait.

Dohnányi 1918-as karmesteri debütálásáról közölt részletes leírásában Merkler Andor a zeneszerző korai vezénylési stílusára és munkamódszerének egyes aspektusaira is rávilágított:

„Próbái előtt is gondosan belemerülhetett [Dohnányi] a partitúrák tanulmányozásába, mert az úgynevezett »bevágások«-at mindig pontosan intette be muzsikusainak, de a részletezés munkájában akadtak itt-ott helyzetek, amelyek nem mindig fedték a hagyományos megállapításokat [...]. Még hiányzik Dohnányiból a nyugodtság és gyors áttekintés, túl sokat mozog akkor is, amikor a Haydn-muzsika gráciájának egyszerűen nemes lineáit kell megrajzolnia, másrészt megdeplaszszirozva [sic!] éreztük az interpunkciók sűrű alkalmazását is. Beethoven VIII. szimfóniájának a vezetésében is akadtak fölöslegesen »aláhúzott« részletek, de azért úgy találtuk, hogy ennek az értelmezésében állandóan nemes stílusra törekedett, tisztultabb felfogással és a zenei anyagnak plasztikusabb kiformálásával juttatta érvényre intencióit, amikre muzsikusi is készségesen hajlottak. Lendülettel és ritmikus hévvel rögzítette meg Dohnányi Goethe bűvészinasának megzenésített tragikomikumát. Itt aztán igazán elemében láttuk a karmestert ifjú temperamentumával, amely magával ragadta a közönséget is.”⁸²

Nem ismert, hogy a zeneszerző-zenekritikus Merkler Andornak lehetett-e tapasztalata a vezénylés terén, az viszont nyilvánvaló, hogy a fent idézett sorok egyedülálló módon mutatnak rá Dohnányi karmesteri interpretációjára. A kritikus kiemelte Dohnányi alaposságát és felkészültségét, precizitását pedig az általa használt pontos „bevágások” szófordulattal érzékeltette, hiszen szerinte a zeneszerző mindig gondosan intette be a belépések alkalmával az együttes muzsikusait. Ugyanakkor az előadás hiányosságaira is rámutatott. Dohnányi a Haydn-szimfónia tolmácsolásakor túl

⁸¹ GYARMATHY Sándor: „Próbálnak Dohnányiék”, *Rádióélet* (1932. július 8.), 1098–1099. Idézi SÁVOLY *Dohnányi Ernő működése a Magyar Rádióban. II. rész: 1932, 377–378.*

⁸² Ua.

sokat mozgott Merkle szerint, ráadásul „deplaszirozva”, vagyis helytelennek érezte az interpunkciók, tehát a zenei tagolások alkalmazását. Noha a kritikus Dohnányi Beethoven-értelmezésének „nemes stílusát” dicsérte, mégis szóvá tette, hogy az interpretációban túl sok aláhúzott, vagyis szerinte helytelenül kiemelt rész volt, akárcsak az előadott Haydn-szimfónia esetében. A hangversenyen szereplő utolsó, Dukas-mű interpretációját leíró megfogalmazás alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy Dohnányinak ekkor még egyáltalán nem volt kiforrott karmesteri stílusa – a mozgás terén legalábbis egyáltalán nem. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy mindent ugyanúgy, „temperamentumosan” vezényelt, vagyis túl sok mozgással, vagy éppen szuggesztivitással próbálta átadni utasításait. Érdekes módon azonban Dohnányi egy 1942-es nyilatkozatában⁸³ kifejezetten amellet foglalt állást, hogy egy dirigens nem csupán széles mozdulatok által érvényesítheti elképzeléseit, sőt némi iróniával kapcsolta össze a nagy mozdulatokkal való vezénylést a tornagyakorlatok egyik alfajával:

„Láttam karmestereket [...], akik valóságos svédturnát mutatnak be. Megmondom őszintén, nem hiszek abban, hogy az ember csak ezen a módon közölhetné gondolatait a zenészekkel [...]. Ez talán megnyerheti egy kis réteg tetszését, lelkesíthet a sport-beállítottságú hallgatókban, de művészi szempontból egyáltalán nem szükséges.”⁸⁴

A karmesteri gyakorlat technikai természetű jellegzetességein kívül a kritikusok néhány esetben azt is kiemelték, hogy Dohnányi gyakran vezérkönyv nélkül dirigált.⁸⁵ A *Zenei Szemle* 1923 őszének budapesti zeneéletéről szóló beszámolója említi például, hogy Dohnányi Brahms első szimfóniáját partitúra nélkül vezényelte.⁸⁶ Ez nem volt teljesen szokatlan ebben a korban sem, hiszen a Filharmóniai Társaságot vezető karmesterek közül Kerner István és több vendégdiregens is partitúra nélkül irányította az együttest.⁸⁷ Sőt, egy 1900. február 21-én megjelent beszámoló szerint az Operaház

⁸³ KONKOLY Kálmán: *Magyar alkotók* (Budapest, Singer és Wolfner, 1942), 42–55. Gyűjteményes kiadása: Kusz Dohnányi Ernő. *Válogatott írások és nyilatkozatok*, 467–477, ide: 473.

⁸⁴ Uo., 51.

⁸⁵ Ugyanakkor a partitúra nélkül való dirigálás gyakorlatának vizsgálatakor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az adott koncerten milyen művet (vagy műveket) dirigáltak vezérkönyv nélkül a karmesterek. Külön kérdést vet fel az is, hogy egy zeneszerző-karmester saját művének előadásakor használ-e partitúrát. A Dohnányi vezénylését rögzítő felvételek közül a *Szimfonikus percek* utolsó tételének előadásáról 1943-ben készült koncertfelvételen például a zeneszerző vezérkönyvből dirigálja a zenekart: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5104> (utolsó letöltés: 2021. december). A nem koncertfelvételen készült videófelvételek esetében azonban feltételezhető, hogy a vezérkönyv jelenléte esetleg teátrális elemként szolgálhatott a mozgókép rögzítésekor.

⁸⁶ [N. N.]: „Budapesti Zenei Élet (okt. 26-tól nov. 28-ig)”, *Zenei Szemle* 8/3 (1923. december), 66. A koncert 1923. október 22-én volt a Zeneakadémián, az est során Victor de Sabata *Juventus* című szimfonikus költeményét és Schumann a-moll zongoraversenyét (op. 54) vezényelte (a zongoraszólót Germaine Schnitzer játszotta). Vö. CSUKA *Filharmóniai Társaság Emlékkönyve*, 125. Hogy Dohnányi partitúra nélkül vezényelte Brahms szimfóniáját, azt Spur Endrének a *Szózat* hasábjain megjelent kritikája is alátámasztja. Vö. SPUR Endre: „A II. Filharmóniai hangverseny”, *Szózat* 5/240 (1923. október 23.), 2.

⁸⁷ Máder Rezsőről például több alkalommal megjegyezték a kritikusok, hogy partitúra nélkül vezényelt, sőt a *Színházi Élet* szerint a „legnehezebb operákat partitúra nélkül dirigálta végig”. Vö. (dio): „Miért ne lehetne rend az Operában?» – kérdi Máder, az Opera új igazgatója”, *Színházi Élet* 10/23

akkori valamennyi karmestere – Máder Rezső, Szikla Adolf, Kerner István és Benkő Henrik – „vezérkönyv nélkül, par coeur dirigált” a koncert előtti főpróbán.⁸⁸ A partitúra nélkül való dirigálás gyakorlathoz olyan, Magyarországon is több alkalommal megforduló nemzetközi rangú karmesterek szolgálhattak példaként, akik maguk is a wagneri-bülowi hagyományokat követve vezérkönyv nélkül dirigáltak: Richter János, Wilhelm Furtwängler, Otto Klemperer vagy Karl Böhm.⁸⁹

A Filharmóniai Társaság színpadi ültetési rendjének egy Dohnányi-féle megoldásáról is született leírás Beethoven *Missa solemnis*ének 1922. november 27-i előadását követően.⁹⁰ A *Zenei Szemle* beszámolója szerint „Dohnányi vezetése mellett pompásan sikerült az előadás. Kár, hogy ülve énekeltek, azonban másképp a mögöttük levő fúvósok nem láthatták volna a dirigentst.”⁹¹ Mint ahogy a fenti sorokból kiderül, a szólistáknak valószínűleg gyakorlati okokból kellett ülve énekelniük, hogy a karmester és a fúvósok szemkontaktust tarthassanak egymással az előadás közben. Mindezek alapján azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy a Városi Színházban tartott előadáson a fúvósok nem egy – a mai gyakorlatnak megfelelően – emelvényen foglaltak helyet, hanem a vonósokkal egy szinten helyezkedtek el a színpadon.

Szintén Beethoven művének, ezúttal 9. szimfóniájának Dohnányi-féle interpretálásáról számolt be Isov Kálmán 1925-ben, aki nem csupán azt emelte ki, hogy a zeneszerző módosításokat hajtott végre a hangszerelésen, de egyszersmind megpróbálta elhelyezni Dohnányit a 20. századi dirigensek sorában:

„A IX. szimfónia vezénylésében Dohnányi teljesen modernnek s egyéninek mutatkozott. Értjük ezen, hogy a hagyományként átvett felfogástól eltérően, tempót, dinamikát újat hozott, sőt a hangszerelésen is végzett itt-ott valamelyes retust. Amióta Mahler beleretusált a Kilencedik partitúrájába (ama bizonyos kürtökt!)⁹² s azok általánosan elfogadtattak, el kell készülvén lennünk ujjab s ujjab retusokra. Ez elvi kérdés. A »haladók« azt mondják, mindent szabad, ami a művet hatásosabbá, frissebbé, modernebbé teszi, a »maradiak« azt mondják: semmit sem szabad.”⁹³

E szerint nem csupán az előadott művek áthangszerelése, de úgy tűnik, hogy néhány, a dirigens döntése alapján eszközölt változtatás is elfogadhatónak bizonyult a korabeli karmesteri gyakorlatban.⁹⁴

(1921. június 5. – június 11.), 17–18., ide: 17.

⁸⁸ [N. N.]: „A filharmonikusok főpróbája”, *Budapesti Napló* 5/51 (1900. február 21.), 11.

⁸⁹ GALKIN *A History of Orchestral Conducting*, 522–523.

⁹⁰ ZTI MZA BHA, 1922. 11. 17., ID_4072.

⁹¹ [N. N.]: „Budapesti hangversenyélet”, *Zenei Szemle* 7/2 (1922. december), 27–29., ide: 28.

⁹² Mahler összesen tíz alkalommal vezényelte Beethoven 9. szimfóniáját. Az utolsó hét előadáson Mahler által használt partitúrák és zenekari szólamanyagok is fennmaradtak, amelyet David A. Pickett a közeljövőben fog közreadni, s a kiadásban a Mahler által bevezetett hangszerelésre vonatkozó változtatások is megjelennek majd. Az Isov által említett kürtökkel kapcsolatban a fennmaradt források alapján Pickett is kiemelte, hogy a bécsi előadások (1900, 1901) alkalmával Mahler nyolc kürtre egészítette ki Beethoven partitúráját: <http://www.fugato.com/pickett/beeth9.shtml> (utolsó letöltés: 2021. december).

⁹³ Isov Kálmán: „Zenei beszámoló”, *Protestáns Szemle* 34/6 (1925. június), 430–434., ide: 432.

⁹⁴ Mahler mellett – aki nem csupán Beethoven szimfóniáiban végzett hangszerelési változtatásokat –

A későbbi leírásokból azonban kiderül, hogy Dohnányi hasonló eljárásait a sajtóorgánumok meglehetősen éles kritikával illették – annak ellenére, hogy nem tudjuk pontosan, a magyarországi dirigensek milyen gyakran és milyen mértékben alkalmaztak ilyenfajta változtatásokat ebben az időszakban.⁹⁵ Hogy Dohnányi, legalábbis az Isoz-féle felfogás szerint a modern vagy haladó karmesterek közé sorolható-e, azt jól szemlélteti a *Szózat* című lap recenziójának véleménye Dohnányi egy korábbi Bruckner-szimfónia előadásáról. A zeneszerző 1920. január 12-én tűzte együttese műsorára Bruckner monumentális 7. szimfóniáját,⁹⁶ amelyet jelentős húzásokkal adott elő a zenekar.⁹⁷ Négy évvel később, 1924-ben Dohnányi hasonló eljárást alkalmazott, ezúttal az osztrák zeneszerző befejezetlen – ám nem kevésbé grandiózus – 9. szimfóniájának előadásakor, amely nem csupán hevesebb reakciókat váltott ki, de valóságos sajtóháborút idézett elő a hangversenyrendező cég és a zenekritikusok között.

A vita kirobbanását az 1924. október 13-án lezajlott hangverseny⁹⁸ után megjelent beszámolók indították el, amelyek nem csupán a Bruckner-műben eszközölt húzásokat nehezményezték, de az előadás kvalitásairól is elmarasztaló véleményt fogalmaztak meg. Ilyen beszámolót jelentetett meg a hangverseny után például Jemnitz Sándor, az ellenzéki *Népszava* című lap zenekritikusa, aki mint rámutatott:

„Az előadás Dohnányi Ernő vezénylete alatt – ki kell mondanunk – gyatra volt és megértetés helyett csak újabb félremagyarázásokra adott alkalmat. Kezdve az első tételben észlelt, merőben indokolatlan és zenietlen húzástól, egészen a lehetetlen időmértékekig, az interpretáció súlyos és láncolatos kifogások alá esett. A lassú részeket mindvégig türelmetlen gyorsítások tették nyugtalanokká, míg a Scherzo »Bewegt, lebhaft«-jából a főpróbán »In doppio movimento«, este pedig áttekinthetetlen zűrzavar lett. A főtémákat eredetileg bensőséges, sőt olykor extatikus jellegükből végkép kifogartva, a legközyösebb és legridegebb tolmácsolásban darálták le. [...] Így nem szabad, mert így nem lehet muzsikálni!”⁹⁹

Ismeretes, hogy Bruckner szimfóniái több változatban maradtak fenn, s ennek következtében többféle kiadásuk látott napvilágot.¹⁰⁰ Az együttes kottatári listái szerint a 7. szimfóniából a Gutmann-féle 1885-ös kiadás szerepelt gyűjteményükben, míg

Toscanini és Stokowski is gyakran változtatott az általa előadott kompozíció hangszerelésén, de a tempóbeli, sőt akár egyes hangok módosítása is jellemző volt a 20. századi dirigensi gyakorlatban. Vö. GALKIN *A History of Orchestral Conducting*, 631–632., 661., 717–718.

⁹⁵ További kutatásokat igényel annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a magyarországi gyakorlatban milyen mértékű változtatásokat alkalmaztak a karmesterek.

⁹⁶ ZTI MZA BHA, 1920. 01. 12., ID_3762.

⁹⁷ R. M.: [cím nélkül], *Szózat* (1920. január 12.). A hiányos adatolású újságkivágatot a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

⁹⁸ ZTI MZA BHA, 1924. 10. 13., ID_4504.

⁹⁹ JEMNITZ Sándor: „Első filharmonikus hangverseny”, *Népszava* 52/229 (1924. október 14.), 6–7., ide: 7.

¹⁰⁰ Lásd Timothy L. JACKSON: „Bruckner. 7. Versions of the Symphonies”, in Stanley SADIE – John TYRELL (eds.): *The New Dictionary of Music and Musicians*. Vol. IV. (London, Macmillan, 2001), 468–471.

a 9. szimfóniából a Löwe által közreadott 1903-as, Doblinger-féle első kiadás.¹⁰¹ Ez utóbbi szimfónia Timothy L. Jackson szerint a zeneszerző szentesítése nélküli vágásokkal és áthangszerelésekkel került kiadásra.¹⁰² A Filharmóniai Társaság kottatárában jelenleg is fellelhető a 9. szimfónia partitúrája, amelyben valóban felfedezhető a kritikus által nehezményezett húzás. Nehezen vehető ki azonban, hogy pontosan mettől meddig tart, mivel a partitúraoldalak jobb sarkának behajtásával jelezték a kihagyott szakaszt. E rész kezdete egyértelműen az S-próbajel utáni 10. ütemtől kezdődő *Gemessen* jelzéstől indul és feltehetően a *Zörgend*, vagy a vele szembeni oldalon található *Sehr ruhig* feliratú szakaszig, vagyis a második téma újbóli megszólalásáig tart. Nem egyértelmű, hogy miért pont ez az indulós karakterű rész került kihúzásra a három témacsoportból álló szonátaformájú első tételtől. Az is kérdéses, hogy Dohnányi maga döntött e rész kihagyása mellett vagy a Filharmóniai Társaság kottatárának példányában már egy korábbi használó megjelölte ezt a szakaszt. Elképzelhető ugyanis, hogy Dohnányi egyszerűen átvette ezt, az elődei által már korábban alkalmazott húzást.

Jemnitz, aki éppen 1924-ben kezdte el zenekritikusi pályáját a *Népszavánál*, meglepően éles hangot ütött meg fent idézett kritikájában. Írásából egyértelműen érzékelhető: elsősorban a zenekar vezetőjének, Dohnányinak a teljesítményét bírálta. A kritikus sorai mögött vélhetően saját karmesteri ambíciói állhattak, hiszen Jemnitz az ország határain kívül tanult dirigensi stúdiumokat és egy rövid ideig külföldön karmesterként működött.¹⁰³ Ennek fényében nem lehetetlen, hogy ellenséges hangú kritikájának hátterében dirigensi törekvései állhattak – vágyhatott a Filharmóniai Társaság elnökkarnagyi székére –, ráadásul köztudomású, hogy Jemnitz nevéhez köthető a filharmonikusok elnökkarnagya nevének felkerülése 1945-ben a háborús bűnösök listájára.¹⁰⁴ Hogy Jemnitznek lehettek ilyenfajta ambíciói, vagy legalábbis szerette volna magát kipróbálni dirigensként,¹⁰⁵ azt szakírói munkásságának dokumentumai is alátámasztják, ugyanis 1924-ben nemcsak Dohnányi karmesteri teljesítményét bírálta, de Tittel Bernát¹⁰⁶ és Rékai Nándor¹⁰⁷ zenekarvezetéséről is elutasítóan nyilatkozott. Szintén kritikái világítanak rá arra is, hogy Jemnitz az Operettszínházban találta meg a budapesti zeneélet – legalábbis számára – legideálisabb karmesterét,

¹⁰¹ Lásd a Társaság kottaállományáról készült katalógusokat. A dokumentumokat a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

¹⁰² Lásd JACKSON *Bruckner. 7. Versions of the Symphonies*.

¹⁰³ BREUER János: „Jemnitz Sándor, a lipcsei diák”, *Muzsika* XXXVII/7 (1994. július), 25–27., ide: 26.

¹⁰⁴ BREUER János: „Zenei élet, kultúrpolitika, 1949. Jemnitz Sándor naplójából”, *História* VI/2 (1984), 29–31., ide: 30.

¹⁰⁵ Ezt támasztja alá Jemnitz Arnold Schönbergnek írt 1912. augusztus 21-i levele, amelyben a következőképpen fogalmazott: „Koncertkarmester szeretnék lenni, kezdetként bármilyen kisvárosi filharmonikus zenekarának vezetője; lehetőleg a filharmonikus énekkaré is!” Vö. BREUER János: „Jemnitz Sándor levelei Arnold Schoenbergnek”, *Magyar Zene* 34/4 (1993. december), 344.

¹⁰⁶ JEMNITZ Sándor: „»Mirandolina«”, *Népszava* 52/267 (1924. november 28.), 5.

¹⁰⁷ JEMNITZ Sándor: „»Thais«”, *Népszava* 52/97 (1924. május 6.), 7.

Nagypál Béla, színházi karmester személyében.¹⁰⁸ Sorai szerint: „fucsra és alapjában véve lesújtó tény, hogy Budapesten operettszínházba kell mennünk, hogy ennyire elfogadható karmesteri teljesítményt óhajt[s]unk kapni, mint az övé.”¹⁰⁹ Mindazonáltal nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a szóban forgó kritikát Jemnitz néhány nappal a már említett Bruckner-hangverseny után írta, amely alkalommal Dohnányi karmesteri teljesítményét bírálta.

Hasonlóan elmarasztaló gondolatokat közölt Tóth Aladár a *Pesti Napló* hasábjain, ő azonban Jemnitzcel szemben nem elsősorban Dohnányit, hanem a zenekar teljesítményét kritizálta:

„Filharmonikusaink úgy látszik ellensúlyozni akarták a német Bruckner-tüntetést: tüntetően elhanyagolták a IX. szimfónia partitúráját, sőt gyakran még a partitúra előjelzéseit sem vették figyelembe. Nem elégedtek meg azzal sem, hogy Bruckner a tervezett négy tétel közül csak az első hármát komponálhatta meg. Az első tételt ugyanis még ezen felül egy ügyes húzással megrövidítették. Az ilyen előadással azonban, nemcsak Bruckner, hanem a Filharmóniai Társaság is meg fog »rövidülni«. Ilyen prologus után, félünk, még több üres székkel fogunk találkozni a következő hangversenyeken.”¹¹⁰

Mint ahogy a fenti sorokból kitűnik, a szimfóniában eszközölt húzásokat emlegetve Tóth Aladár – meglehetősen ironikus hangvételű megjegyzésével – párhuzamot állított az együttes zenészeinek esetleges „megrövidülésével”, ami alatt a zenekar taglétszáma csökkenését értette – jöllehet ezzel a hasonlattal éppen a zenekar teljesítményét és nem a filharmonikusok elnökkarnagyát marasztalta el. A fent idézett két kritikán kívül azonban voltak olyan semleges hangvételű beszámolók is – például a *Pesti Hírlap*¹¹¹ és a *Szózat*¹¹² című lapban megjelent írások –, amelyek nem figyeltek fel, vagy nem emelték ki a húzásokat, sőt még a hangverseny hiányosságait sem vették észre. A Bruckner-szimfóniában alkalmazott húzásokat sem a *Budapesti Hírlap* kritikusa, Haraszi Emil, sem pedig a *Világ* zenekritikusa, Péterfi István nem említette, az előadás gyengeségeit pedig mindketten a próbák hiányával magyarázták.¹¹³ Szerencsés módon a Filharmóniai Társaság irattárában fennmaradt próbanaplók alapján pontosan tudható, hogy a nyilvános főpróba előtt valóban igen kevés alkalommal, összesen háromszor próbált Dohnányi a zenekarral (4. táblázat).¹¹⁴ Azonban mint ahogy Csuka Béla repertoárlistájából kiderül, a zenekar nem első alkalommal játszotta Bruckner 9. szimfóniáját, hiszen Kerner vezetése alatt már egy

¹⁰⁸ JEMNITZ Sándor: „»Marica grófnő«”, *Népszava* 52/234 (1924. október 19.), 9.

¹⁰⁹ Ua.

¹¹⁰ (T-th) [TÓTH Aladár]: „Első filharmonikus hangverseny”, *Pesti Napló* 75/216 (1924. október 14.), 13.

¹¹¹ (b.): „Filharmóniai hangverseny”, *Pesti Hírlap* 46/216 (1924. október 14.), 10.

¹¹² (Sp.) [SPUR Endre]: „Az első filharmóniai hangverseny”, *Szózat* 6/227 (1924. október 14.), 12.

¹¹³ (h. e.) [HARASZI Emil]: „Filharmónia”, *Budapesti Hírlap* 44/216 (1924. október 14.), 8.; (p.i.) [PÉTERFI István]: „A Filharmóniai Társulat első hangversenye”, *Világ* 55/216 (1924. október 14.), 12.

¹¹⁴ A szóban forgó próbanaplót a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

1906-os koncerten elhangzott a mű második, Scherzo tétéle,¹¹⁵ majd 1917-ben a teljes szimfóniát műsorára tűzték.¹¹⁶

Próba száma	Próba dátuma	Próba ideje	Karnagy	Közreműködő	Műsor	Időtartam (óra, perc)	
1.	1924. október 9.	10:00–13:00	Dohnányi	Schwarz József	Bruckner: IX. szimfónia	3	-
2.	1924. október 10.	10:00–13:00	Dohnányi	Schwarz József	1. Bruckner: IX. szimfónia 2. Dohnányi: Ünnepi nyitány	3	-
3.	1924. október 11.	10:00–12:45	Dohnányi	Schwarz József	1. Bruckner: IX. szimfónia 2. Dohnányi: Ünnepi nyitány 3. Marchner: Hans Heiling-ária 4. Dvořák: <i>Négy bibliai ének</i>	2	45
4.	1924. október 12. (nyilvános főpróba)	11:00–14:00	Dohnányi	Schwarz József	1. Bruckner: IX. szimfónia 2. Dohnányi: Ünnepi nyitány 3. Marchner: Hans Heiling-ária 4. Dvořák: <i>Négy bibliai ének</i>	3	-

4. táblázat. Az 1924-es Bruckner-szimfónia előadása előtti próbákról a zenekar próbanaplója alapján

A négy próba közül csak egyetlen olyan alkalom volt, amikor kizárólag a Bruckner-szimfóniával foglalkozott az együttes – a többi próbán a hangversenyen szereplő további kompozíciók betanulása is részét képezte a munkafolyamatnak. A próbanaplók adatai tehát magyarázatul szolgálhatnak Bruckner, technikai követelményeit és hosszúságát tekintve is egyaránt kimerítő szimfóniája előadásának a kritikusok által is kifogásolt alacsony színvonalára vonatkozóan.

A Filharmóniai Társaság sajtógyűjteménye ugyanakkor csupán a néhány nappal később megjelent cikkeket őrizte meg, a közvetlenül a koncert utáni – és valójában az egész vitát elindító – elmarasztaló kritikák egyike sem található meg a gyűjteményben. Az első kritikák megjelenése után, a konfliktus kibontakozásának következő állomása a *Zeneközlöny* vezércikkékként megjelent, egy névtelen hangverseny-látogató tollából származó nyílt levél volt, amelynek célja nem más lehetett, mint védelmébe venni Dohnányit és filharmonikusait az elmarasztaló zenekritikusokkal szemben.¹¹⁷

¹¹⁵ ZTI MZA BHA, 1906. 03. 07., ID_11635

¹¹⁶ CSUKA *Filharmóniai Társaság Emlékkönyve*, 122.

¹¹⁷ [N. N.]: „A Zeneközlöny tek. szerkesztőségének Budapestén”, *Zeneközlöny* 14/3 (1924. október 20.), 1–2.

„Mint a sajtó berkeiben járatos ember, hetekkel ezelőtt tudtam, hogy a filharmóniai társaság és illusztris vezetőjük, Dohnányi Ernő a sárga földig, sőt még az alá is le lesznek rántva. Épp ezért egy csöppet sem voltam meglepve, midőn a hangverseny utáni »objektív« kritikákat elolvastam. Ezekben legelső művésztestületünk és Dohnányi olyan nyilvánvaló tendenciózus jóakarattal vannak lesajnálva, amit művelt hazai művészetet megbecsülő országban két ilyen faktorról szemben még akkor sem tennének meg, ha igaz ok is volna reá. Hogy ennek mi a tendenciája, azt is egészen nyíltan megmondhatom: Dohnányit, mint a filharmónia elnök-dirigensét akarják elgáncsolni s helyébe valamelyik külföldön élő fiatal magyar karmestert behozni.”¹¹⁸

A nyílt levél sorai ugyan szándékosan eltervezett megbuktatást sugallnak, mégsem egyértelmű, hogy a cikk írója pontosan milyen személyekre utalhatott. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy a nyílt levelet közreadó *Zeneközlöny* című folyóiratot a zenekar hangversenyeit rendező – és kiadóként is működő – Rózsavölgyi cég publikálta, így nem kizárt, hogy a megjelent írás a zenekar tagjainak állásfoglalását jeleníti meg.¹¹⁹ A névtelen hangverseny-látogató cikke ugyan nem él sértő szófordulatokkal, Dohnányi feltételezett megbuktatását azonban nem csupán a témában illetékes újságírók, de az egész zenekritikus közösség támadásként értelmezte. Ennek következtében a Filharmóniai Társaság következő, 1924. október 27-i hangversenyéről a napilapok – a koncertről beszámoló kritikák helyett – a Budapesti Napilapok Zenekritikusainak Szindikátusa¹²⁰ által megfogalmazott nyilatkozatot közölték, amely szerint a kritikusok mindaddig nem számolnak be az együttes hangversenyeiről, míg nem kapnak elégtételt sérelmeikért.¹²¹

A *Magyarország* című lapban aláírás nélkül megjelent cikk azonban egy másik, a kritikusokat ért támadásra is felhívta a figyelmet, amely rávilágít az általuk írásba foglalt nyilatkozat keletkezésének legfőbb okaira.

„A támadás után közvetlenül egyéb sérelmek is érték a filharmóniával kapcsolatban a kritikusokat és mindezt betetőzték a tegnapi délelőtti nyilvános főpróbán történtek, amikor a Filharmóniai Társaság

¹¹⁸ Ua.

¹¹⁹ A Rózsavölgyi céggel az együttes tagjainak is lehetett személyes kapcsolata. Nem tudható pontosan, hogy a *Zeneközlöny* szerkesztőségének tagja, Hoppe Rezső esetleg rokoni viszonyban lehetett-e a zenekar brácsaszólómagában helyet foglaló Hoppe Istvánnal.

¹²⁰ A zenekritikusok szindikátusa 1912-ben alakult meg. Lásd [N. N.]: „A budapesti zenekritikusok szindikátusának megalakulása”, *Pesti Napló* 63/77 (1912. március 30.), 14. A *Színházi Hét* című lap szerint a Magyar Királyi Operaház épületében egy külön szobát tartottak fenn a zenekritikusok számára, amelyben a később elhúzóódó előadások után megírhatták bírálatukat, vagy éppen kipihenheték magukat – valószínűleg ez utóbbi miatt nevezte az intézmény egyik inasa ezt a helyiséget tréfásan „szundikátusi szobának”. Vö. S. R.: „A zenekritikusok szobája az Operaházban”, *Színházi Hét* 3/44 (1912. december 22–29.), 17.

¹²¹ Lásd például [N. N.]: „A zenekritikusok kivonultak a filharmónikusok második hangversenyének főpróbájáról. Nyilatkozatban tiltakoznak a sérelmek ellen.”, *Az Est* 15/228 (1924. október 28.), 13.; [N. N.]: „Kavarodás a kedvezőtlen kritika miatt. A zenekritikusok nem írnak a filharmonikusok és a Rózsavölgyi-cég hangversenyeiről”, *Az Ujság* 22/228 (1924. október 28.), 11.; [N. N.]: „A sajtó durva megsértése miatt nem számolhatunk be a filharmóniai hangversenyéről. A zenekritikusok szindikátusának határozata egy hangversenyrendező cég és a filharmóniai társulat magatartásáról”, *Esti Kurir* 2/228 (1924. október 28.), 4.

egyik vezető tagja több zenekritikust meglehetősen agresszív hangon kitessékelték a teremből. Erre az inzultusra az összes kritikusok kivonultak a főpróbáról és rögtönzött értekezletet tartottak, amelyek eredménye a fenti nyilatkozat.¹²²

Az üggyel kapcsolatban 1924 októberének végén a sajtóorgánumokban számos hasonló jellegű írás látott napvilágot, amire maga Dohnányi is válaszolt. A *Pesti Napló* beszámolója alapján a zeneszerző az egyik színházi hetilapnak adott interjút a szóban forgó vitával kapcsolatban, amelyben állítólag egyenesen azt állította, hogy nincs szüksége zenekritikára.¹²³ Az elnökkarnagy a *Ma Estének* a következőképpen nyilatkozott a kialakult helyzetről:

„Nekem nem kellene kritikusok és azt hiszem a közönségnek sem. Csodálkozom, hogy csak ennyi történt. Bizonyos vagyok benne, hogy a kritikus urak vissza fognak térni hozzánk, különben nem lenne írivalójuk. Előbb-utóbb mégis rá lesznek kényszerítve, hogy kritikákat írjanak, hiszen nem a hallgatás a kenyerük. Majd ha a szerkesztő urak reklamálják náluk az anyagot, meglátjuk, mit irnak akkor, ha nem zenekritikákat.”¹²⁴

A fent idézett sorokból nem teljesen világos mire gondolhatott Dohnányi, amikor a kritikusokkal kialakult helyzettel kapcsolatban arra csodálkozik rá, hogy „csak ennyi történt”. Valószínűleg nem a feltételezett félreállítására céloz itt – jóllehet sajnálatos, hogy e szűkszavú nyilatkozatában az ellene tervezett megbuktatásáról, melyről valószínűleg tudhatott, egyáltalán nem beszél.

Az sem kizárt, hogy a konfliktus forrását Dohnányi közvetlen környezetében, mégpedig az együttesen belül kell keresnünk. Az elnökkarnagy megbuktatási kísérletét megelőző évben, 1923-ban a Társaság jegyzőkönyvei ugyanis rögzítettek egy Dohnányi elleni puccskísérletet, amelyet a zenekar egyik tagja indított el. Az irat szerint Fekete Gyula, az együttes 2. hegedűszólamának tagja indítványozta az elnökkarnagy ellen irányuló eljárást, amit a Társaság jegyzőkönyvének 1923. június 14-i bejegyzése rögzített.

„Fekete összehívta a zenekart, mely alkalommal úgy adódott, hogy a Filh[armóniai]. Társ[aság]. funkcionáriusai [sic] közül senki sem volt jelen, és ott egy olyan ügyben hozott határozatot, illetve akart határozatot hozni, ami felett dönteni kizárólag a Társaság közgyűlése hivatott. Elképzelhető hogy a Társaság elnök-karnagyáról ily határozat hozassék? A Választmány megbotránkozását fejezi ki Fekete eljárása felett, azt a rendes közgyűlési napirend előtt szóvá teszi, leszögezi, hogy egy puccskísérlet [sic] volt, melynek keresztülvitele az intézmény felborítását vonta volna maga után.”¹²⁵

¹²² [N. N.]: „Zenekritikusok afféje a Filharmóniai Társasággal”, *Magyarország* 31/228 (1924. október 28.), 13.

¹²³ [N. N.]: „Dohnányi és a zenekritika”, *Pesti Napló* 75/234 (1924. november 5.), 12. Hasonló híradás jelent meg az *Esti Kurir* hasábjain is. Lásd [N. N.]: „»Nekem nem kellene kritikusok« – Írja Dohnányi Ernő – a Ma Este új számában”, *Esti Kurir* 2/235 (1924. november 6.), 8. Bár a szóban forgó nyilatkozatra sor került, 1925. januárjában a *Budapesti Hírlap* szerint Dohnányi soha nem nyilatkozott ilyenfajta gondolatokat. Vö. [N. N.]: „A filharmonikusok és a sajtó”, *Budapesti Hírlap* 45/4 (1925. január 6.), 8.

¹²⁴ [N. N.]: „Nekem nem kellene kritikusok”, *Ma Este* 2/43 (1924. november 6.), 1.

¹²⁵ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének (1923–1933) 1923. június 14-i bejegyzését. A jegyzőkönyvet a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivuma őrzi.

A következő, június 15-i rendes közgyűlés alkalmából készült bejegyzés szerint ismét napirendi pontként tárgyalták Fekete puccskísérletét, s az ülés alkalmával további információk is elhangzottak az üggyel kapcsolatban.

„Fekete [...] azt hitte, hogy ezt a dolgot egy barátságos felszólítással lehet majd elintézni, és bár a Választmányban is van úr aki neki adott igazat (Komor¹²⁶ kérelmére Damitban¹²⁷ nevezi meg azon választmányi tagot, Damit kijelenti, hogy ő Dohnányit mint karmestert kritizálta, amihez joga van, de zenekari határozatról nem tárgyalt Feketével).¹²⁸”

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a Társaság választmánya teljes mértékben elutasította Fekete Gyula Dohnányi ellen irányuló intézkedését, mégis megfontolandó, hogy azok a zenekari tagok, akik az elnökkarnagy személye vagy szakmai teljesítménye miatt elégedetlenkedtek, vajon valóban meg akarták-e buktatni Dohnányit, és ha igen, kit állítottak volna a helyére. Vajon rendelkeztek-e olyan kapcsolatokkal, amelyek segítségével a félreállítást előmozdíthatták volna? Használhatták-e a sajtót?

A fenti leírások mindenesetre arról árulkodnak, hogy a puccskísérlet alapjául elsősorban az elnökkarnagy karmesteri teljesítményéről alkotott negatív benyomások szolgálhattak. Mint egy későbbi, 1941-ből származó cikk rámutatott, Fekete Dohnányiról alkotott véleménye az évek során sem változott meg. A leírásban szóba hozott incidens valószínűleg éppen az 1923-as puccskísérletre utalhat, e szerint: „A Filharmóniai Társaságban ugyanis évek előtt összetűzése volt vele, bírálta Dohnányi vezényletét, kijelentve, hogy nagy zongoraművész és nagy zeneszerző léte-re sem dirigál jól. Ettől kezdve rossz viszonyban voltak.”¹²⁹ Nem tudható, hogy Fekete mellett vajon lehettek-e még olyan rosszakarói Dohnányinak a zenekaron belül, akik el akarták távolítani pozíciójából.

Dohnányi és más magyarországi karmesterek

Mindezek fényében érdemes felvetni azt a kérdést is, hogy 1924-ben vajon milyen karmesterek neve merülhetett fel és kit állíthattak volna Dohnányi helyett a Filharmóniai Társaság elnökkarnagyí székébe. Breuer János, aki a zeneszerző dirigensi ki-nevezése kapcsán már rámutatott arra, hogy karmesterek terén nem volt különösen nagy választék, hiszen, akik lehetőségként felmerülhettek volna – Reiner Frigyes, Szenkár Jenő vagy Széll György –, azok már 1919-ben jelentős pozíciókat töltöttek be a nemzetközi zeneéletben.¹³⁰ Rajtuk kívül Strasser Istvánt említhetnénk még, aki

¹²⁶ Komor Vilmos 1921 és 1928 között a Filharmóniai Társaság főtitkára volt.

¹²⁷ Damit András a zenekar trombitása volt. A Társaság elnökségében „Ellenőr”, 1908 és 1932 között a Zeneakadémia tanára.

¹²⁸ Lásd a Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének (1923–1933) 1923. június 15-i bejegyzését. A jegyzőkönyvet a BTK Zenatudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.

¹²⁹ [N. N.]: „Az Opera hegedűsének művészi képességei”, *Ujság* 43/285 (1941. december 14.), 10.

¹³⁰ BREUER JÁNOS: „Az elnökkarnagy. Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene”, *Magyar Zene* 39/3 (2001. augusztus), 275–286., ide: 277.

Molnár Antal visszaemlékezése során került szóba: ő ebben az időszakban szintén külföldön töltött be karmesteri pozíciót.¹³¹ A Magyarország határain kívül működő magyar származású karmesterekről nyilatkozott az 1924-ben vendégkarmesterként fellépő Erich Kleiber, aki meglepődéssel állapította meg azt, hogy a magyar dirigensek helyett a nemzetközi zeneéletből invitálnak vendégkarmestereket, mint kiemelte:

„Ismerek ellenben egész sereg elsőrendű magyar dirigens, akik külföldön működnek. Ott van Szenkár Jenő, Strasser István, azután a fiatal Széll György és a többiek. Csodálom, hogy amikor a magyarok Beethoven-ciklust rendeznek, külföldi dirigensekre szorulnak, de nem a külföldi, kiváló magyar dirigenseket hívják haza.”¹³²

A fenti sorokban Kleiber az 1924. március 31. és május 19. között megrendezett Beethoven-ciklus hangversenyeire utalt, ahol rajta kívül Fritz Stiedry, Felix Weingarten, Franz Schalk és Max Schillings dirigáltak egy-egy estét. A karmester feltételezése ugyanakkor nem helytálló, ugyanis ezen az egyetlen kivételes alkalmon kívül ebben az időszakban jóformán csak Kerner István és Dohnányi vezényeltek Beethoven-műveket a filharmonikusok élén. Beethoven életműve egyébként mindkét dirigens karmesteri repertoárjának a gerincét képezte.

A nemzetközi zeneéletben működő magyar karmestereken kívül a *Zenei Szemle* Budapest 1924-es évének zenei életéről beszámoló ismertetése az előző alfejezetben tárgyalt kritikus botrány kapcsán konkrétan megnevezte azt a karmestert, akit Dohnányi elnökkarnagyi székébe ültettek volna. Az írás szerint az Operaház fiatal karmesterét, Fleischer Antalt¹³³ szerették volna – bár pontosan nem tudható, hogy kik – a filharmonikusok élére állítani.¹³⁴ A fent felsorolt zsidó származású karmesterek – Szenkár, Strasser, Széll és Fleischer – ugyanakkor feltételezhetően nem véletlenül az ország határain kívül kezdték el karrierjüket: az 1920-as évek Horthy-Magyarországában ugyanis igen erős volt az antiszemitizmus – gondoljunk csak az 1920-ban bevezetett numerus claususra¹³⁵ – amely gátolhatta kinevezésüket. Megítélésük tehát a hatalom és a kultúrpolitika szempontjából minden bizonnyal hátrányosabb volt a nemzetközi hírnévnek örvendő Dohnányival szemben, még annak ellenére is, hogy az új hatalmi berendezkedés a kezdeti időszakban nem tekintette őt szövetségesnek.

¹³¹ [N. N.]: „Magyar karmester sikere Németországban”, *Világ* 15/217 (1924. október 15.), 11. Bár Strasser nevéhez köthető Bartók Béla *Két portré* című kompozíciójának bemutatása 1916-ban, Papp Viktor, a premierről írt kritikájában korántsem nyilatkozott elismeréssel a dirigens teljesítményéről, hiszen mint némi iróniával rámutatott a zenekar „egész jól vezette Strassert.” Vö. P. V. [PAPP VIKTOR]: „Strasser (és König) hangversenye”, *Népszava* 44/112 (1916. április 21.), 6.

¹³² (–gym–): „Kleiber Erich a berlini állami Operaház főzeneigazgatója. Mit mond a külföldön élő magyar karmesterekről?”, *Zenei Szemle* 8/7 (1924. április), 158.

¹³³ Fleischer Antal (1899–1945) 1917 és 1939 között az Operaház karmestereként működött.

¹³⁴ (Z): „Budapesti zenei élet”, *Zenei Szemle* 9/3 (1924. november), 77–80., ide: 79.

¹³⁵ ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak* (Budapest, Helikon, 2017), 74.

Hogy az előbb említett körülményeken kívül miért nem volt – ahogy Breuer fogalmazott – „választék” a karmesterek téren, vagy ekkoriban milyen is volt a magyarországi dirigens-képzés, arra Tóth Aladár egy 1925-ben, a *Pesti Napló* hasábjain megjelent terjedelmes írása adhat választ. Már a cikk alcíme is utal a problematikus helyzetre: „Miért nincsenek magyar karmesterek?”. Beszámolójában Tóth részletesen járja körül a zeneakadémiai képzés hiányosságait, amelynek kapcsán éppen Dohnányi meg nem valósult, s már említett reformtervezetét emelte ki. Részletesen boncolgatta a karmesterképzés színvonalát és annak hiányosságaira is rámutatott:

„Dohnányi reformtervéből, sajnos, jóformán semmi sem valósult meg. Hogy csak a legfontosabbat említsük: a karmesterképzésben még mindig ázsiai állapotok vannak. Aki ebben a tanteremben megfordult, az megérti: miért nincsenek jó karmestereink. A karmesterképzőbe két évig járnak a Zeneszerzés-tanszak növendékei, akik között többen azért tanulnak zeneszerzést, hogy karmester-pályára léphessenek. Heti egy óra. Az órák közül minden második azonban rendesen elmarad. És vajon mit tanulnak ezeken az órákon. A múlt esztendőben végző növendékek teljes két esztendő leforgása alatt egyedül Mozart g-moll és Beethoven c-moll szimfóniájának eldirigálását tanulták! És hogyan tanulták? Természetesen zenekar nélkül. Tanterv? Módszer? Jobb ha nem is bolygatjuk. A tanév végén végre megkapták az intézeti zenekart egyetlen estére és mindegyik növendék elvezényelhetett egyetlen egy tételt a jelzett két szimfónia valamelyikéből. Ezzel azután elvégezte a Magyar Királyi Országos Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola karmesterképző tanfolyamát. Jól tudjuk: elsőrendű karmester szerződtetése nagyon sok pénzbe kerül. Az ilyen akciónak különben is az Operaházból kell kiindulnia. De ha már annakidején füstbe ment Kerner István meghívása a karmesterképző élére, ha már külföldi erőről nem tudnak gondoskodni, miért nem veszik szigorúbban a rendelkezésre álló mai tanerő működését! Miért nem bocsátják a dirigensjelöltek rendelkezésére többször az intézet zenekarát? Milyen szép és buzdító volna például, ha a zenekari növendékhangversenyeken fiatal karmesternövendékek vezényelnének egy-egy számot; nem nagyapparátusú technikai feladatokat, nem is elcsépelet dirigens attrakciókat, hanem a kamarazenéhez közelálló orchesterműveket [sic].”¹³⁶

E sorokból kiderül, hogy 1925-ben a Zeneakadémián még mindig csupán a zeneszerzés képzés részét képezték a karmesteri stúdiumok, s nem csupán a karmester-utánpótlás, de a vezénylést tanító tanárok személye körül is komoly problémája akadt az intézménynek. Az évkönyvek tanúsága szerint az 1889/90-es tanévtől kezdődően vált a zeneszerzés tanszak negyedik osztályának tananyagává „a dirigálás elmélete és gyakorlata” című tárgy,¹³⁷ Dohnányi tehát nem részesülhetett ilyen képzésben. Valószínű, hogy a szóban forgó időszakban maguk a zeneszerzés tanárok tarthatták ezt a tantárgyat, ugyanis az 1905/1906-os tanévről szóló évkönyvben említik elsőként új tantárgyként a dirigálás stúdiumát:

¹³⁶ TÓTH Aladár: „A hanyatlás veszélye fenyegeti a Zeneművészeti Főiskolát. Dohnányi reformtervezete – Miért nincsenek magyar karmesterek? Mivel foglalkozik a növendékek ének- és zenekara? – A tananyag kérdése”, *Pesti Napló* 76/289 (1925. december 22.), 15.

¹³⁷ HARRACH József (szerk.): *Az Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia Évkönyve az 1889/90-i tanévről* (Budapest, Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1890), 20.

„Az intézet tárgyköre a folyó évben egy új tantárgy beillesztésével fejlesztetett, amely a karmesterképzésnek eddig még meg nem oldott ügyét van hivatva előbbre vinni. Ugyanis Szauner Zsigmond tanár karmesterképző gyakorlatok címén a zeneszerzési tanszak IV. osztályú növendékeinek heti egy órában előadást tartott a dirigálás elméleti és gyakorlati elsajátítására s egyúttal alkalmat adott nekik a belvárosi plébánia-templomnak szintén az ő vezetése alatt álló ének- és zenekaránál a gyakorlati vezénylésre.”¹³⁸

Az évkönyvből származó sorok alapján tehát megállapítható, hogy az 1905/1906-os tanévtől Szauner Zsigmond¹³⁹ irányításával indult meg a vezénylés immár gyakorlati részzel egybekötött oktatása, amelyet később, 1910 és 1921 között Kun László,¹⁴⁰ majd 1923-tól 1926-ig Ábrányi Emil tanított az intézményben.¹⁴¹

Bár Dohnányi tanulmányai idejében még nem volt gyakorlati karmesteroktatás, az viszont elgondolkodtató, hogy másképp alakult volna-e Dohnányi sorsa, ha az intézmény több karmesterjelöltet nevelt volna ki, vagy ha maga is alaposabb képzésben részesült volna. Hamarabb elindult volna-e nemzetközi karmesteri karrierje? Nem tudhatjuk. Az mindenestre jól látható, hogy e nemzetközi karmesteri karrier elindulása Dohnányi pályáján belül egy új mérőöldkőnek tekinthető. Ennek vizsgálata a jövőbeli feladataink egyike. Zongoraművészi sikereit követően,¹⁴² 1925-ben Dohnányi karmesteri minőségben is meghódította az Újvilágot: a New Yorki-i State Symphony Orchestra kérte fel elnöknagyi pozíció betöltésére, amely tisztséget két hónapig töltött be a zeneszerző.¹⁴³ Dohnányi amerikai egyesült államokbeli működésének vizsgálata ugyanakkor azért is megkerülhetetlen, mert ottani működése nem csupán nemzetközi karmesteri elismertségéhez járult hozzá, de egyúttal hazai recepciójának későbbi alakulásában is szerepet játszhatott. S ha a magyarországi zenéletben nem sikerült a korai időszakban osztatlan elismerést aratnia karmesteri minőségben, az Újvilágot

¹³⁸ MORAVCSIK Géza: *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia története 1875–1907* (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1907), 55.

¹³⁹ A karnagy, zeneszerző és a magyar egyházzenei élet meghatározó egyénisége Szauner Zsigmond (1844–1910) zeneakadémiai működése idején jelent meg elsőként az intézmény évkönyveiben a „karnagyképző gyakorlatok” tananyagának leírása. Lásd MORAVCSIK Géza (szerk.): *Az Országos M. Kir. Zene-Akadémia Évkönyve az 1907/1908-iki tanévről* (Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1908), 71.

¹⁴⁰ Kun László (1869–1939) karmesterként a Vígszínházban és a Nemzeti Színházban is működött. Az ő nevéhez köthető továbbá az Országos Szimfóniai Zenekar megszervezése. Lásd MOLNÁR Imre: „Egyéb szimfonikus zenekaraink”, in uő (szerk.): *A magyar muzsika könyve* (Budapest, Merkantil-nyomda, 1936), 96–103., ide: 102.

¹⁴¹ Lásd UJFALUSSY József (szerk.): *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve* (Budapest, Zeneműkiadó, 1977), 271.

¹⁴² Dohnányi egyesült államokbeli koncertturnéinak adatairól és műsoráról lásd Kovács Ilona: „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1921–1944”, in SZ. FARKAS Márta – GOMBOS László (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2006/7* (Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 303–360.

¹⁴³ Dohnányi első monográfusa, Vázsonyi Bálint helytelenül három és fél hónapnyi vendégkarmesterségről beszél, valójában azonban az 1925. október 21. és december 22. közötti időszakban vezette Dohnányi a State Symphony Orchestra együttesét. Lásd VÁZSONYI *Dohnányi Ernő*, 193–194.

hamarosan mégis sikerült meghódítania, hiszen 1925-ben olyan karmesteróriások társaságában jelent meg arcmása a *New York Tribune* címlapján mint Willem Mengelberg, Eugene Goossens, Otto Klemperer, Wilhelm Furtwängler, Arturo Toscanini vagy Alfredo Casella.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Hans STENGEL: „Some of Our Fifteen Conductors of 1925-'26 Pondering the American Composer”, *New York Tribune* No. 13 (1925. október 25.), 1. A hiányos adatolású újságkivágot az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Dohnányi-gyűjteménye őrzi.

1. *fakszimile*. A vezénylő Dohnányi, Lázár Oszkár grafikája (1920). Filharmóniai Társaság-gyűjtemény, BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma

Dohnányi and the Budapest Philharmonic Society Orchestra **On the Press Reception of the First Years of the Chief Conductor**

This study examines the conducting activities of Ernst von Dohnányi, which have received little attention so far, with a special focus on the conductor's reception in the press, and in particular on the assessment of his early period as Chief Conductor. A more in-depth study of Dohnányi's work in Hungary, and in particular of his years at the head of the Orchestra of the Budapest Philharmonic Society, is a current research task. This position was the longest and most influential in the composer's career in Hungary, as he led the orchestra from 1919 until his emigration in 1944.

The study primarily tries to answer the question of how Dohnányi's first conducting performances were perceived before his appointment as conductor and how this changed during his first years at the helm of the orchestra. Present study also describes the background and the circumstances surrounding the resignation of the previous president, István Kerner. I will also try to outline what other orchestras Dohnányi conducted in addition to the Budapest Philharmonic Society at the beginning of his conducting career and what his conducting style might have been like in his earliest years. This paper will also discuss a characteristic performance style of Dohnányi's, namely conducting from a piano that reflects 18th century practice. I will also outline the conductors who were active in the musical life of Budapest at this time and the conductor training at the Budapest Liszt Academy of Music during this period.